

સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધારનું મુખપત્ર

શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન

ઓગષ્ટ - ૨૦૦૮
બે વર્ષ લવાજમ રૂ. ૧૬૦/-

વડતાલ દેશના તૃતીય આચાર્ય ચૂડામણી પ.પૂ. ધ.દુ. ૧૦૦૮ શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીની ૧૧૦મી પુણ્યતિથિ પ્રસંગે સ્નેહથી સંભારીએ...

પ.પૂ. મહારાજશ્રીનું વિસ્મયકારી જીવન-કવન

સંસ્થાપક ::

અધ્યક્ષ ::

શ્રી સ્વામિનારાયણ ચિંતન

વર્ષ :- ૪, ચંક :- ૨, તા. ૨૦-૦૮-૦૮

પ્રયોજક ::

પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

પ્રકાશક ::

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર વતી
કો. સ્વામી શ્રી વિરક્તસ્વરૂપદાસજી

તંત્રી ::

સાધુ દિવ્યસ્વરૂપદાસજી

સંપાદક ::

સ્વામી શ્રી આનંદસ્વરૂપદાસજી (વેદાંતાચાર્ય)

સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધારનું રજિસ્ટર્ડ મુખપત્ર ઈ.સ. ૨૦૦૫ના ઓક્ટોબર માસથી પ્રારંભાયેલું, દર માસની ૨૦ તારીખે પ્રકાશિત થતું, આપના સમગ્ર કુટુંબ -પરિવારમાં આનંદ અને સંસ્કારની સૌરભ પ્રસરાવે અને જીવનનું અનેક ઘડતર કરતું સામયિક.

લવાજમના દર ::

બે વર્ષ : રૂ. ૧૬૦/-
પંચવાર્ષિક : રૂ. ૩૫૦/-
પરચીસ વર્ષ : રૂ. ૭૫૦/-
પરદેશમાં લવાજમ : \$ 200 U.S.A.
: £ 100 U.K.

લવાજમદર અંગે ગ્રાહક પત્ર વ્યવહાર ::

‘ચિંતન કાર્યાલય’

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર

તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫. ફો.નં. ૦૨૮૧ - ૨૭૮૧૨૧૧

Visit us : www.sardhardham.org

E-mail : amrutdhara2003@yahoo.com

:: અનુક્રમણિકા ::

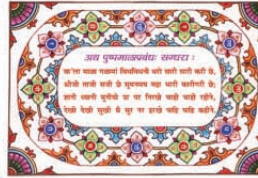
વડતાલ દેશના તૃતીય આચાર્ય
ચૂડામણી પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી
વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીની
૧૧૦મી પુણ્યતિથિ પ્રસંગે સ્નેહથી
સંભારીએ... પ.પૂ. મહારાજશ્રીનું
વિસ્મયકારી જીવન-કવન

- સાધુ અમૃતસ્વરૂપદાસ તથા
પાર્ષદ રાજુ ભગત - સરધાર

સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથની રચના
કરનાર, હજારો હરિભક્તોને કથા-
વાર્તાથી તૃપ્ત કરી સંપ્રદાયનો
સર્વાંગી વિકાસ કરનાર
આચાર્ય પ્રવર પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮
શ્રી આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી
મહારાજશ્રી વિરચિત અખોડ અને
અદ્ભુત શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથનો
આસ્વાદ...

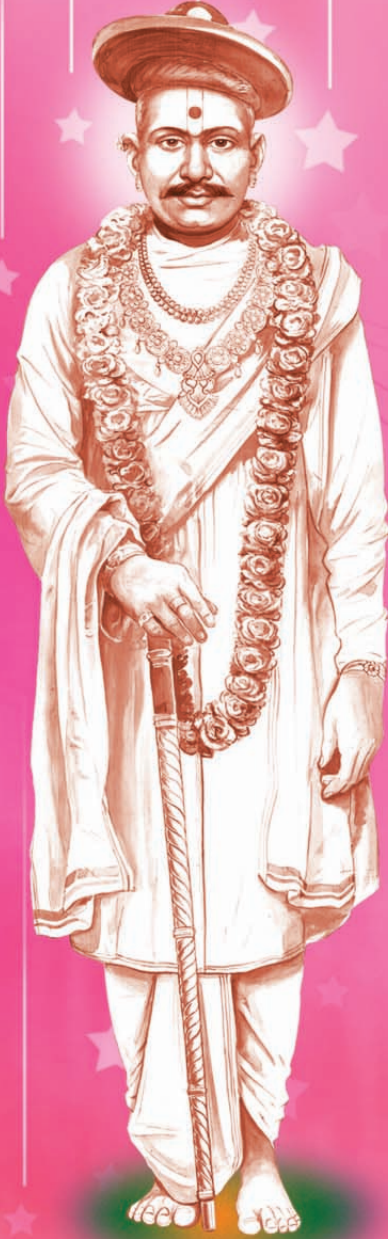
- સાધુ અમૃતસ્વરૂપદાસ,
ગુરુ : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

શબ્દસૌષ્ઠવ, પદલાલિત્ય, છંદ,
અલંકારો, દષ્ટાંતો, ઉપમાઓ
વગેરેથી ભરપૂર શ્રીહરિલીલામૃત :
ભાવાર્થ સહ પ્રબંધ પરિચય

- સ્વામી શ્રી આનંદસ્વરૂપદાસજી
(વેદાંતાચાર્ય) - સરધાર

૧. કલશ પ્રબંધ	૧૫	૧૨. હસ્તિપ્રબંધ	૨૩
૨. બહિર્લાપિકા	૧૬	૧૩. અશ્વપ્રબંધ	૨૪
૩. સર્વતોભદ્ર	૧૭	૧૪. વૃક્ષપ્રબંધ અને	
૪. રથચક્ર પ્રબંધ	૧૭	દોલપ્રબંધ	૨૫
૫. ધનુષ પ્રબંધ	૧૮	૧૫. હોજપ્રબંધ	૨૬
૬. પુષ્પમાળા પ્રબંધ	૧૯	૧૬. શિખરપ્રબંધ	૨૭
૭. છત્ર પ્રબંધ	૨૦	૧૭. ચામર પ્રબંધ	૨૮
૮. કમળ પ્રબંધ	૨૦	૧૮. મયૂરપ્રબંધ	૨૯
૯. નૌકા પ્રબંધ	૨૧	૧૯. ચક્ર પ્રબંધ	૩૦
૧૦. નાગપાશ પ્રબંધ	૨૨	૨૦. મૃદંગપ્રબંધ	૩૧
૧૧. રથચક્ર પ્રબંધ	૨૨	૨૧. ચોઘડિયા કમલ પ્રબંધ	૩૨

વડતાલ દેશના તૃતીય આચાર્ય ચૂડામણી
પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીની
૧૧૦મી પુણ્યતિથિ પ્રસંગે સ્નેહથી સંભારીએ...

પ.પૂ. મહારાજશ્રીનું
વિસ્મયકારી
જીવન-કવન

- સાધુ અમૃતસ્વરૂપદાસ, ગુરુ : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

પ.પૂ. મહારાજશ્રીનો યજ્ઞોપવિત સંસ્કારવિધિ.

ઉત્તરભારતમાં ઉત્તરપ્રદેશ રાજ્ય, જ્યાં ગંગા-યમુનાના નિર્મળ નીરથી પવિત્ર બનેલી ધરા ઉપર અનેક અવતારો-મહાપુરુષોના જન્મ(પ્રાદુર્ભાવ)થયા છે. એ જ સરવાર દેશના **દુબોલી** નામે ગામમાં શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય દક્ષિણ વિભાગ વડતાલ દેશના તૃતીય આચાર્યપ્રવર શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજનો જન્મ સં. ૧૯૦૮ના ચૈત્ર વદ - ૩૦ના શુભ દિવસે થયો હતો. પિતાનું નામ **કૃષ્ણપ્રસાદજી** અને માતાનું નામ **ચતુરાશીદેવી** હતું. આ સમકાલીનમાં આ પૃથ્વી ઉપર આદિઆચાર્ય શ્રી રઘુવીરજી મહારાજ, આદિઆચાર્ય શ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજ તેમજ સ.ગુ. શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી, સ.ગુ. શ્રી ગુણાતીતાનંદ સ્વામી આદિક મહાન સત્પુરુષો જે શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના આધારસ્તંભરૂપ હતા તેમની હજુ ઉપસ્થિતિ હતી. તેઓ સર્વ આ આચાર્યશ્રીનો જન્મ થયાના સમાચાર સાંભળીને ભગવાન શ્રીહરિના પ્રતાપથી '**ભાવિ**' અર્થના વિજ્ઞાતાઓ હોવાથી ઘણા જ પ્રસન્ન થયા હતા. કારણ કે, શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના ભાવિને વધારે સુદૃઢ અને સક્ષમબનાવવા જે તેઓનો જન્મ થયો હતો.

બાળપણના થોડા જ વર્ષો વતનમાં રહી પિતા થકી જાત-કર્માદિ સંસ્કારો પ્રાપ્ત કર્યા. ત્યાંથી ગુજરાતમાં વડતાલ આવીને રહ્યા. આઠમે વર્ષે યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર પ્રાપ્ત કર્યો તેમજ વેદવિદ્વાન વિપ્રવર્ય વિષ્ણુરામ પાસે વેદનો કેટલોક અભ્યાસ

કર્યો તેમજ આદિઆચાર્ય શ્રી રઘુવીરજી મહારાજ પાસેથી ગુરુમંત્રરૂપ ભાગવતી દિક્ષા ગ્રહણ કરી, ઉમરેઠના મહાન પંડિતવર્ય ભોળાનાથ તથા શાસ્ત્રી માધવદાસ પાસે વ્યાકરણ-કાવ્ય-પુરાણ-ધર્મશાસ્ત્ર-વેદાંત વગેરેનો ઘણો જ ઉંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. ત્યારબાદ આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજી મહારાજ તથા સદ્ગુરુઓ તથા સમગ્ર ગૃહસ્થ ભક્તોને પોતાના જે વિવેક-વિનય-શ્રદ્ધા-સદ્ધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ભક્તિ- સત્સેવા આદિક ગુણોથી સ્વલ્પ સમયમાં જ સર્વેના અંતરને પોતાને વિષે આકર્ષિત કરી સૌના હૃદયજીતી લીધા.

પોતાના પિતાશ્રી કૃષ્ણપ્રસાદજી અક્ષરવાસી થયા બાદ પિતામહ શ્રી ગોપાળજી મહારાજે વિવાહ સંસ્કાર કરાવ્યો, ત્યારબાદ તેઓ તત્કાલીન આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજ પાસે અખંડ રહેતા. તેઓશ્રીને પણ પોતાના સદ્ગુણો દ્વારા અતિ પ્રસન્ન કર્યા. સમય જતાં તેમને વિષે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવનમાં કહેલા, આચાર્યપદને અલંકાર કરનારા સમગ્ર સદ્ગુણો જોઈને આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજે વિ. સં. ૧૯૩૫ના શ્રાવણ વદ - ૮(જન્માષ્ટમી)ના પવિત્ર દિવસે મહોત્સવ કરી દત્તપુત્ર તરીકે સ્વીકારી આચાર્યપદે **અભિષેક** કરીને જાણે કે સર્વ ઉપાધિ થકી રહિત થઈને **ત્રીજે ૪ દિવસે** દશમીના દિને આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજ **અક્ષરનિવાસી** થયા.

જ્યાં શ્રીજીમહારાજે ૨૬ વર્ષ સુધી રહીને અનેકવિધ લીલાઓ કરી છે એવા ગઢપુરધામમાં પણ એક વિદ્વાન વિપ્રને રાખી **વેદશાળા**ની સ્થાપના કરી. તેમાં કેટલાય બ્રાહ્મણ બાળકો, બ્રહ્મચારીઓ તથા સંતોને વેદ-વેદાંગ સહિત સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મનું પણ શિક્ષણ અપાવ્યું. સાથે સાથે જુનાગઢ, વડોદરા વગેરે સ્થાનોમાં વિદ્વાન પંડિતો દ્વારા સંપ્રદાયના સંતોના સંસ્કૃત શિક્ષણ (વિદ્યાધ્યયન) કાર્યને વેગવંતુ બનાવીને શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં ઘણા મહાન વિદ્વાન સંતો તૈયાર કર્યા. કારણ કે તેઓ પોતે જાણતા હતા તેથી તેઓશ્રીએ પોતાના સ્વહસ્તે લખ્યું છે :

પ.પૂ. આદિઆચાર્ય શ્રી રઘુવીરજી મહારાજ દ્વારા પ.પૂ. મહારાજશ્રીને ગુરુમંત્ર પ્રદાન.

શાર્દૂલવિકીર્તિવૃત્ત :

હવે શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય દક્ષિણ વિભાગની આચાર્ય પરંપરાના **તૃતીય આચાર્ય** પ.પૂ. શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રી હતા. તેઓશ્રી સમગ્ર ત્યાગી-ગૃહીના ગુરુવર્ય બન્યા. સાચા ગુરુનું એ કર્તવ્ય હોય છે કે પોતાના શિષ્યોને મોક્ષમાર્ગમાં નિષ્કંટક બનાવી ભગવાન શ્રીહરિના હાથમાં તેમનો હાથ સોંપવો તે ગુરુજનોનું **પરમ કર્તવ્ય** હોય છે. ખરેખર પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ આ કર્તવ્યને પોતાના જીવનનું **પરમલક્ષ્યાંક** બનાવી સતત વિચાર અને વિચરણ, કહેણી અને રહેણી એક બનાવી તેઓશ્રી નિષ્ઠાપૂર્વક **‘આચાર્યપદ’**નું **વહન** કરતા રહ્યા.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે શિક્ષાપત્રીમાં આચાર્યશ્રીના ધર્મોમાં આચાર્યશ્રીને આજ્ઞા આપતા કહ્યું છે :

‘સંસ્થાપ્ય વિપ્રં વિદ્વાંસં પાઠશાળાં વિદ્યાપ્ય ચ ।

પ્રવર્તનીયા સદ્વિદ્યા ભુવિ યત્સુકૃતં મહત્ ॥’

“અને વિદ્યાર્થી ભણાવ્યાની શાળા કરાવીને પછી તેમાં એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણને રાખીને પૃથ્વીને વિષે સદ્વિદ્યાની પ્રવૃત્તિ કરાવવી; કેમજે વિદ્યાદાને કરીને મોટું પુણ્ય થાય છે.”

(શિક્ષાપત્રી - શ્લોક : ૧૩૨)

આ આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ સર્વપ્રથમ સંપ્રદાયનું **સર્વોચ્ચ તીર્થધામ** વડતાલમાં પોતાના પૂર્વજો દ્વારા સ્થાપના કરાયેલી **સંસ્કૃત પાઠશાળા**માં કેટલીક અપૂર્વ સુધારણા કરી. તેમજ

‘શ્રીજી સ્વામી કહે સુસંત અમને વિદ્યા ભણે તે ગમે, માટે સ્નેહ સમેત નિત્ય ભણજો વિદ્યા વિશેષે તમે; પુષ્ટી સતત સંપ્રદાય તણી તો વિદ્યાનથી થાય છે, જો વિદ્યાન ન હોય સાધુજન તો તે પંચ નિંદાય છે. આવે વાદિજનો વિવાદ કરવા જો તે ભણેલા હશે, શાસ્ત્રજ્ઞાન વિના સુશાંતિ મનની તેની શી રીતે થશે; સેનામાં સરદાર હોય સરસા તો સૈન્ય તે જીતશે, તે રીતે જય સંપ્રદાય તણી તો શાસ્ત્રી જનોથી થશે. તે માટે વિદ્યાન સંત જનને વાલા વિશેષે ગણું, માનું પ્રાણસમાન સ્નેહી મનમાં તેથી કહું શું ઘણું; જેને ભુદ્ધિ વિશેષ હોય મુનિ તે ગીર્વાણ વાણી ભણો, બીજા પ્રાકૃત ગ્રંથનો જ કરજો અભ્યાસ નિત્યે ઘણો. પુષ્ટિ શ્રીસતસંગની જ કરવા ધારી હૃદે ધારણા, જો કાવ્યાદિ અનેક ગ્રંથ ભણશો તેની નથી વારણા; તે તો કીર્તનભક્તિ તુલ્ય મનમાં માનીશ હુંતો મુદા, છાંડી આળસ અંગથી સુજન સદ્વિદ્યા ભણો સર્વદા.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૧/૧૪/૩૫-૩૮)

વિદ્યા ભણવાનો મહિમા કહેતા પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રી **‘શ્રીહરિલીલામૃત’** ગ્રંથમાં આગળ લખે છે :

ઉપજાતિવૃત્ત :

‘હે પુત્ર વિદ્યા ભણવી વિચારી, વિદ્યા ભણ્યાથી સુખ થાય ભારી;

પશુ મનુષ્યો વચ ભેદ એ છે,
વિદ્યા ભલી માણસ તે ભણે છે.
ભણે ગણે પંડિત તે ગણાય,
ભણે નહીં તે જન મૂર્ખ થાય;
બાળાપણે જે ન ભણેજ જેને,
જરૂર પસ્તાય જુવાન થેને.
જે પત્ર નિર્જીવ દિઠે જણાય,
વિદ્વાનની પાસ સજીવ થાય;
આકાશ પાતાળ ભવિષ્યવાત,
કહી બતાવે જડપત્ર જાત.
જે પુત્રને તાત નહીં ભણાવે,
બાળાપણે લાડ ઘણાં લડાવે;
તે પુત્રનો શત્રુ પિતા ગણાય,
જુવાન થાતાં સુતને જણાય.
આંખો વિનાનો જન હોય જેવો,
પાંખો વિનાનો વળી પંખી કેવો;
પાણી વિના કેવું સર પ્રમાણો,
વિદ્યા વિનાનો જન એમજાણો.

વિદ્યા ભણે જો જન દ્રવ્યવાન, તો ભાગ્યશાળી નહિ તે સમાન;
પાંખો તથા બે પગ દોડવાના, ક્યાંથી મળે ભૂતળ બેચ વાનાં.
પક્ષી છતાં પોપટ જો ભણે છે, તો ભૂપતિ તે સનમાન લે છે;
ત્યારે ભણેલો જન જેહ થાશે, તો તે કહો કેમનહીં મનાશે.
વિદ્યા ભણીને વિનથી ન થાય, તો તેની વિદ્યા પણ વ્યર્થ જાય;
જો ઝેર પંચામૃતમાં જણાય, તો કોઈ તેને ચિત ના ચહાય.
અપૂર્વ વિદ્યાતણી ખાણ એ છે, વિશેષ તે વાવરતાં વધે છે;
ખર્ચે નહીં સંઘરવા ચહાય, ખચીત તો તે ઝટ ખૂટિ જાય.
છે શસ્ત્રવિદ્યા વળી શાસ્ત્રવિદ્યા, એ બેચની કીર્તિ દિસે અછિદ્યા;
તથાપિ આઘા વચ થાય ત્રીજી, ત્યારે નકામી સુખદાયી બીજી.
ન ચોર ચોરે નૃપતિ ન લૂંટે, ન ભાગ ભાથ ખરચ્યું ન ખૂટે;
ન ભાર લાગે ન પડે જ ખોટું, છે સત્ય વિદ્યાધન સોથી મોટું.

શાર્દૂલવિકીડિતવૃત્ત :

‘માતા તુલ્ય સદા સુપોષણ કરે પાળે પિતાની પટે,
કાંતાતુલ્ય વિનોદકારી વળિ તે ના આપદામાં હટે;
વિસ્તારે જશ દ્રવ્યદાન બહુ દે સન્માન આપે ઘણું,
વિદ્યા છે શુભ કલ્પવૃક્ષ સરખી શા ગુણ તેના ગણું.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૨/૧૮/૫-૧૬)

પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ
પોતે દરેક વિદ્યાઓ ભણી તેમજ સંતોને તૈયાર કર્યા. ત્યારબાદ
સંપ્રદાયમાં પોતે ઘણા ગ્રંથોની રચના કરી અને વિદ્વાન સંતો

પ.પૂ. મહારાજશ્રીનો ગાદિપટ્ટાભિષેક કરીને પાઘ ધારણ કરાવતા

પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજશ્રી.

દ્વારા પણ નવા નવા ગ્રંથોની રચના કરાવી. તેઓશ્રીએ સંપ્રદાય
શુદ્ધિ, દિક્ષાપદ્ધતિ, ઉન્મત્તગંગા માહાત્મ્ય, પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય
શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજશ્રી વિરચિત શ્રીહરિલીલા
પ્રદિપની ટીકા વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથો તથા શ્રી ભગવદ્ ગીતાની
સરળ ગુજરાતી ટીકા, કીર્તન કૌસ્તુભમાળા, શ્રી
સત્સંગિજીવનની સંક્ષિપ્ત ભાવ પ્રબોધિની ટીકા, આચાર્યોદય
વગેરે ગુજરાતી ગ્રંથો બનાવ્યા. તેમજ ઘણા જુના શાસ્ત્રો જેવા કે,
પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજશ્રી વિરચિત
શ્રીમદ્ ભાગવતની ભક્તમનોરંજની ટીકા છપાવી, વચનામૃત,
શિક્ષાપત્રી, કીર્તનો વગેરે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સદ્ગ્રંથોનું સંશોધન
કરાવ્યું, લખાવ્યા અને તે ગ્રંથોને છપાવીને; ભાવિ મુમુક્ષુના
કલ્યાણ માટે, ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ મહાપ્રભુએ આ
બ્રહ્માંડમાં પધારીને અનંત જીવના કલ્યાણ ને કાજે તેમજ
સર્વજીવહિત માટે ત્રણ સંકલ્પ કર્યા હતાં :

‘ધૃત્વાવતારં ચત્કાર્યં તત્કૃતં સકલં કિલ ।

તથાપિ ભાવિનાં નૃણાં કાર્યં કિંચિદ્ધિતં મયા ॥’

(શ્રી સત્સંગિજીવન : ૪/૨૪/૭)

“અવતાર ધારીને મારે જે કાર્ય કરવાનું હતું તે મેં સર્વ સંપૂર્ણ
કરી દીધું છે, છતાં પણ ભવિષ્યમાં થનારા ભાવિ પેઢીના જનોનાં
હિત માટે મારે કાંઈ પણ હમણાં અવશ્ય કરવું જ.” તેમાં ત્રીજો
સંકલ્પ એ હતો કે:-

‘ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં ભક્તેશ્ચાવગમાય તુ ।

ગ્રન્થં કર્તા શતાનન્દો મચ્ચરિત્રોપવૃહિતમ્ ॥૧૩॥

વિદ્વાન સંતો-ભક્તોની સાથે શાસ્ત્રોની રચના કરતા પ.પૂ. મહારાજશ્રી.

સિદ્ધાન્તં સર્વશાસ્ત્રાણાં તેન જ્ઞાસ્યન્તિ મચ્છિન્તાઃ ।

एवमेव ततः कृत्वा यायां धाम स्वकं भुवः ॥१४॥

(શ્રી સત્સંગિજીવન : ૪/૨૪/૧૩-૧૪)

“ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિના બોધ માટે શતાનંદમુનિ મારાં ચરિત્રોનો મહાન ગ્રંથ કરશે. મારાં આશ્રિતજનો તે ગ્રંથથી સર્વ શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત જાણશે. માટે આ પ્રકારે કરીને જ પૃથ્વીથી પોતાના અક્ષરધામને વિષે જઈશ.”

ઉપરોક્ત શ્રીજીમહારાજના ગ્રંથ નિર્માણના સંકલ્પને પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ ઉત્તેજન આપ્યું કારણ કે તેઓશ્રી ‘શ્રીહરિલીલામૃત’ ગ્રંથમાં લખે છે :

ઈન્દ્રવંશ પૂત :

‘આચાર્ય જે જે પૂરવે થઈ ગયા. તે ગ્રંથ તેના મતના રચી ગયા; જેનાથી ગ્રંથો વધતા રચાય છે, આચાર્ય તો ઉત્તમતે ગણાય છે. આ લોકમાં ઊંચી ઘણી ઈમારતો, સારી રચે છે બહુ સાહુકાર તો; સદ્ગ્રંથ મોટા નિજ સંપ્રદાયના, આચાર્ય સાધારણથી રચાય ના. હીરાતણું મૂલ ઝવેરી જાણશે, બીજા જનો કંકર તે પ્રમાણશે; ગંથોનું માહાત્મ્ય પુરું પ્રવીણને, તે તુચ્છ લાગે જન બુદ્ધિહીણને. પુષ્ટિ વધે ગ્રંથથી સંપ્રદાયની, છે એ જ રીતિ જગમાં સદાયની; જે પંથના ગ્રંથ નહીં પ્રકાસશે, ભડ્ડાકિયા પંથ સમાન ભાસશે.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૧/૨/૬૩-૬૬)

આ વાતથી તેઓશ્રી સંપૂર્ણ વાકેફ હતા, તેથી જ છેલ્લે શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથની રચના કરી. જેમાં ઘણી જાત-મહેનત ઉઠાવી સંપ્રદાયના દરેક ગામોમાં જઈ વૃદ્ધ સંતો તથા હરિભક્તો પાસેથી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની લીલાઓને સાંભળી, તે દરેક લીલાઓનું કવિ દલપતરામદ્વારા કાવ્યમાં ગુંથન કરાવી ‘શ્રીહરિલીલામૃત’ ગ્રંથ રચાવ્યો. જે ગ્રંથમાં ૬૮ જેટલા જુદા જુદા રાગ-રાગિણીનો સમન્વય કરી ગુજરાતી સાહિત્યમાં પદ્ય વિભાગમાં શિરમોડ સ્થાન નિઃસંકોચ આપી શકાય અને તેમાં કોઈ અતિશયોક્તિ પણ ન કહેવાય તેવો ગ્રંથ છે. બરેબર તો આજે આ ગ્રંથ સમગ્ર સંપ્રદાયમાં આધારભૂત, પ્રમાણભૂત તેમજ ઘણો જ લોકપ્રિય બની આદરભાવને પામેલો છે. પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ

આ ગ્રંથની સમગ્ર સંપ્રદાયને ભેટ આપીને સંપ્રદાયના તમામ આશ્રિતોને હંમેશને માટે ઋણિ બનાવ્યા છે.

પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ સંપ્રદાયમાં જાહેરમાં કથા-પારાયણો પણ પ્રવર્તાવી છે. શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવનની ઘણી પારાયણો વિદ્વાન સંતો દ્વારા કરાવી પોતે પણ તે કથાઓમાં હાજરી આપી કથામૃતનું રસપાન કરતા. કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે શાસ્ત્રોનું શ્રવણ-અધ્યયન કરવાથી સદ્બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી તેઓશ્રી **શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં** સ્વહસ્તે લખે છે :

ઉપજાતિ :

‘શાસ્ત્રો સુણ્યાથી સદબુદ્ધિ આવે, શાસ્ત્રો સુણ્યાથી હરિભક્ત ભાવે; આત્મા તથા શ્રીપરમાત્મજ્ઞાન, શાસ્ત્રો સુણ્યાથી જ મળે નિદાન. સત્શાસ્ત્રમાં છે શુભ રાજનીતિ, સત્શાસ્ત્રમાં છે વ્યવહારરીતી; આ લોકનો ને પરલોક કેરો, રસ્તો મળે શાસ્ત્ર થકી ઘણેરો. તથાપિ જેવા જન વાંચનાર, તેવી મતિ સાંભળતાં થનાર; છે ચાળણીતુલ્ય સ્વભાવ જેને, શાસ્ત્રો વિષે દોષ જડે જ તેને. દુષ્ટો થયા રાવણ કંસ જેવા, અદ્યાપિ નિંદાય વિશેષ એવા; એવા અધર્મી કદિયે ન થાવું, શાસ્ત્રો સુણ્યાથી સમજાય આવું. શાસ્ત્રોતણું સદ્ગુરુ તત્વ જાણે, વૃથા ભણેલા અભિમાન આણે; ભક્તિ વડે ભાગવતાર્થ સૂઝે, બુદ્ધિભળે કોઈ કદી ન ભૂઝે’.

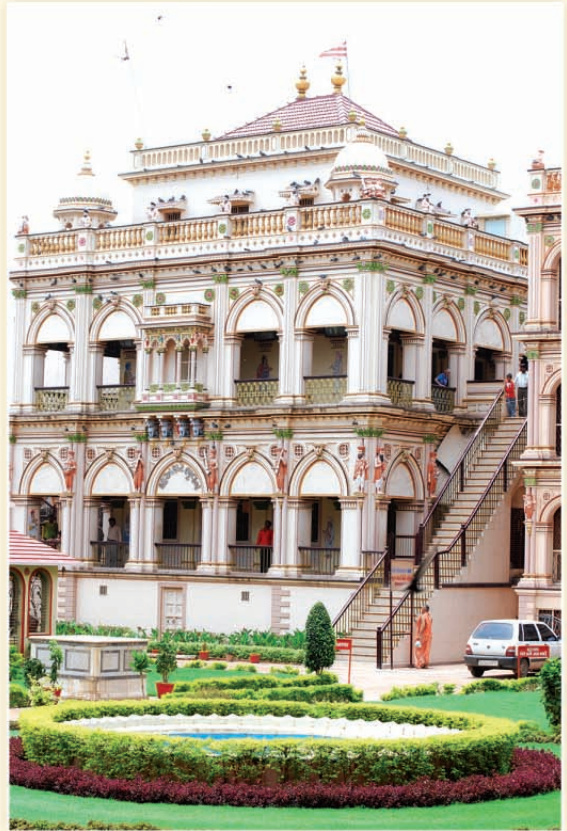

સત્શાસ્ત્ર છે દૂધસમાન ભાઈ, સત્સંગ તો સાકર તેહમાંધ;
કુસંગરૂપી વિષ જો ભળાય, સત્શાસ્ત્ર તે ઝેરસમાન થાય.
ગીતા ભલી શ્રીભગવાન ભાખી, હું એક છું ઇશ્વર એમદાખી;
તથાપિ જો કોઈ કુસંગી ગાવે, તો જીવને ઇશ્વર તે ઠરાવે.
જ્યારે પ્રભુના અવતાર થાય, શાસ્ત્રો જ જાણે નહિ ઓળખાય;
કાલિંદિ કાંઠે વસતા ભણેલા, તેણે નહીં શ્રીહરિ ઓળખેલા.
સંસ્કારથી શ્રીહરિ ઓળખાય, ભણ્યા હશે કે નહિ તે ભણ્યાય;
ગોપાળ ગોપીજન કૃષ્ણ જાણ્યા, રહ્યા ભણેલા ઋષિયો અજાણ્યા.
સુજ્ઞાન તો સદ્ગુરુથી પમાય, શાસ્ત્રો સુણ્યાથી પછી પુષ્ટિ થાય;
તે માટે શાસ્ત્રો સુણવાં સનેહે, શ્રદ્ધા ધરીને મન વાણી દેહે.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૮/૮/૪-૧૩)

આમ, પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ શાસ્ત્રોના કાર્યને સંપ્રદાયમાં વેગવંતુ બનાવ્યું. સંપ્રદાયમાં મંદિરોનું કાર્ય પણ એટલું જ વેગવાન બનાવ્યું હતું. જૂનાગઢ મંદિર ઉપર કળશ ચઢાવ્યા, ધોલેરામાં પ્રસાદિની જગ્યા ઉપર ચરણારવિંદ પધરાવ્યા, સુરતમાં શ્રી ધર્મ-ભક્તિ સહિત શ્રી ધનશ્યામ મહારાજની પ્રતિષ્ઠા કરી, ભરુચમાં શ્રી ધર્મ-ભક્તિ સાથે શ્રી વાસુદેવની પ્રતિષ્ઠા કરી તેમજ ગઢપુરમાં શ્રી લક્ષ્મીવાડીએ શ્રીજીમહારાજના પંચભૌતિક દેહના અગ્નિસંસ્કાર સ્થાન ઉપર થયેલા સુશોભિત મંદિરમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ - શ્રી ઈચ્છારામજી મહારાજ - શ્રી રઘુવીરજી મહારાજની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરીને અભૂતપૂર્વ અવર્ણનીય **પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ** ઉજવ્યો હતો. આ રીતે અનેક સ્થળોએ દેવસ્થાનોના મંદિરો કરી તેમાં મૂર્તિઓની સ્થાપના કરી મુમુક્ષુ જીવાત્માઓના આત્યંતિક કલ્યાણ માટે ભગવાન શ્રીહરિનો સંકલ્પ ‘કારવિત્વા મન્દિરાણિ તત્ર સ્વપ્રતિમા અહમ્ । સ્થાપયેવ તતસ્તાશ્ચ સેવિષ્યન્તે હિ માનવાઃ ।।’ - મહા મંદિરો કરાવીને, તેમાં મારી અર્ચામૂર્તિઓ સ્થાપન કરું. પછી સર્વ કોઈ મનુષ્યો સ્વધર્મનાં પાલનપૂર્વક તે પ્રતિમાઓની સેવા કરવાથી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતાં શ્રેયને પામશે. (શ્રી સત્સંગિજીવન : ૪/૨૪/૧૦) આ મંદિર નિર્માણના સંકલ્પને ઉત્તેજન આપ્યું. વડતાલમાં પિતામહ શ્રી રઘુવીરજી મહારાજ અને પિતાશ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજના દેહોત્તર સંસ્કાર સ્થાન ઉપર તેઓશ્રીના સ્મરણાર્થે સુશોભિત **સ્મૃતિ મંદિર** કરાવ્યું.

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે શિક્ષાપત્રી(શ્લો. ૮૩/૧૩૮)માં કહ્યું છે : ‘સર્વેરિપિ યથાજ્ઞકિ ભાવ્યં દીનેષુ વત્સલૈઃ’ ‘રોગાર્તસ્ય મનુષ્યસ્ય યથાજ્ઞકિ ચ મામકૈઃ’ ‘અમારા સર્વે સત્સંગીઓએ દીનજનો પ્રત્યે દયાવાન થવું.’ અને ‘રોગાતુર એવા જે કોઈ મનુષ્ય તેમની જે સેવા તે જીવનપર્યંત

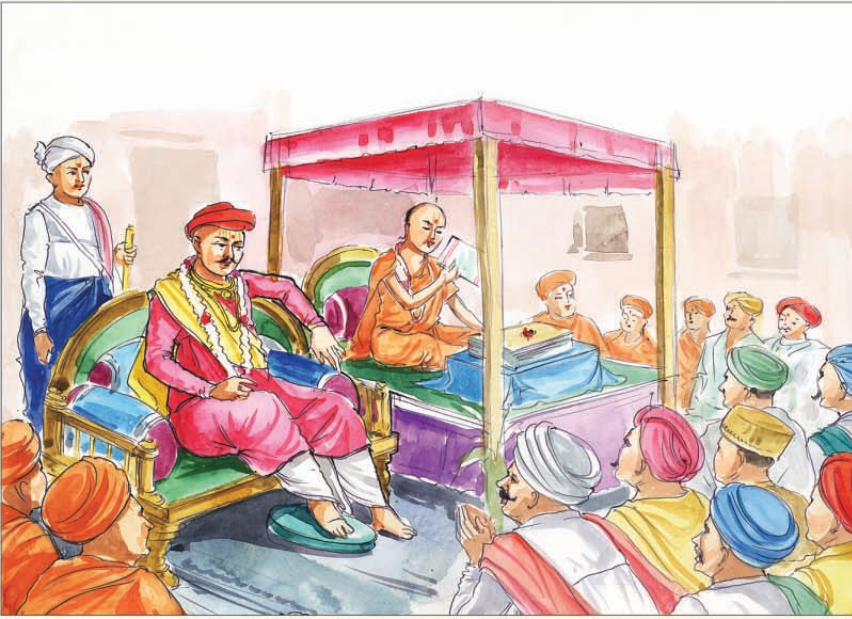

પ.પૂ. મહારાજશ્રી દ્વારા સ્થાપિત ભગવાન શ્રીહરિના પ્રસાદિભૂત વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન - શ્રી અક્ષર ભુવન

પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે કરવી.’ એ ‘**સર્વજીવ હિતાવહ**’ સંદેશ લક્ષમાં રાખીને સમાજના પ્રત્યેક વર્ણના સુસ્વાસ્થ્ય માટે તથા પછાત (ગરીબ) જનસમુદાયના સ્વાસ્થ્ય-સુરક્ષાની જાગૃતિ માટે સુંદર સગવડતાની સાથે વડતાલમાં **હોસ્પિટલ** બનાવી. તેમજ સ્ત્રીભક્તોને માટે એકાંત બેસીને ભજન કરી શકે તે માટે વડતાલમાં શ્રીજીમહારાજની ચરણઅંકિતથી પ્રસાદિભૂત જગ્યા વાસણ સુથારના ઘરે સુંદર અને વિશાળ **હવેલીનું** નિર્માણ કર્યું. તેમજ ભગવાન શ્રીહરિએ ખોદાવેલ **ગોમતી તળાવ**નું રાજુલાના સુદેઢ પથ્થરોથી અદ્ભૂત અને કલાત્મક નકશીયુક્ત **બાંધકામ** કરાવ્યું.

સંપ્રદાયમાં શ્રીહરિના સાક્ષાત સંબંધથી પાવન થયેલી, દિવ્યાનંદ બક્ષતી અને અપ્રાપ્ય બનતી જતી પ્રસાદિભૂત નાનાવિધ દિવ્ય અમૂલ્ય વસ્તુઓનો અપાર મહિમા જાણી તેને એકત્રિત કરવા માટે

જાહેરમાં કથા-વાર્તાનો પ્રારંભ કરાવતા પ.પૂ. મહારાજશ્રી.

તેઓશ્રીએ પોતે મહેનત કરી સંકલન કર્યું. નખકેશ - અસ્થિ - ચરણારવિંદ-હાર - મુગટ - ધરેણાઓ - વસ્ત્રો - રજાઈઓ - ચાખડીઓ - વાસણો - કંઠી - માળા - બેરખાઓ - રૂપિયાઓ - લાકડીઓ વિગેરેનું સંકલન કરવામાં ગામડે ગામડે સત્સંગીઓના ઘેર - ઘેર ફરીને પ્રયંડ પુરુષાર્થ કર્યો. આ એકઠી કરેલી દરેક પ્રાસાદિક વસ્તુઓને સુરક્ષિત કરવા વડતાલમાં મંદિરની બાજુમાં જ એક ભવ્ય કલાત્મક અને બે માળવાળુ અક્ષરભુવનનું નિર્માણ કર્યું.

સત્સંગીઓના હૃદયમાં અમીટ છાપ પ્રગટાવતું આ અક્ષરભુવન પ્રત્યેક અનુયાયીઓને ગૌરવ બક્ષે છે... વિશ્વના ઈતિહાસમાં આજ સુધી આટલા વિશાળ પ્રમાણમાં પ્રાસાદિક વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન બન્યું હોય તો તે માત્ર ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનું જ છે કારણકે, સેંકડો સંતો અને હજારો હરિભક્તો પ્રગટ પુરુષોત્તમ તરીકે તેમની ઉપાસના ને ભજન કરતા તથા તેમના સંબંધે આનંદ માણતા... એટલે પ્રત્યેક વસ્તુઓ સંગ્રહિત થયેલ છે. પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીની આ સુરક્ષિત સુકૃતિ સર્વકોઈને સંસ્મરણીય અને પ્રશંસનીય થઈ પડી છે.

વીશ વર્ષ જેમણે 'આચાર્યપદ'ને શોભાવ્યું છે તેવા પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી

વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીના જીવનકવન વિષે તથા તેઓશ્રીના સત્કાર્યો વિષે સંપૂર્ણપણે લખવું તે તો આકાશને આંબવા જેવું અશક્ય છે. માટે અત્રે તેઓશ્રીના વીશ વર્ષ દરમિયાન થયેલા સત્કાર્યોની નોંધ ટૂંકમાં જોઈએ : સં. ૧૯૩૫ ચૈત્ર વદ - ૩૦ (અમાસ)ના રોજ ગાદિ પટ્ટાભિષેક થયો. સંપ્રદાયની ધર્મધુરા ગ્રહણ કરીને આચાર્યપદે વિરાજમાન થયા.

✿ સં. ૧૯૩૬માં ગઢપુરમાં ભવ્ય શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવનની પારાયણ કરાવી તેમજ ભાવનગરમાં સત્સંગ-પોષણાર્થે પધાર્યા.

✿ સં. ૧૯૩૭માં નડિયાદ વિસ્તારના ગામોમાં સત્સંગાર્થે પધારી તુલસીવિવાહ ઉત્સવ ઉજવ્યો.

✿ સં. ૧૯૩૮માં વડોદરા સયાજીરાવ સરકારના આમંત્રણને માન આપી વડોદરા પધાર્યા. ત્યાંથી કાઠિયાવાડમાં રાજકોટ, લોધીકા, મેંગણી, સરધાર, ગોંડલ વગેરે ગામોમાં પધરામણી કરી જૂનાગઢમાં સુવર્ણ કળશ સ્થાપનાનો ભવ્ય મહોત્સવ ઉજવ્યો. તેમજ ધોલેરામાં પ્રસાદિના બેઠક સ્થાનમાં ભગવાન શ્રીહરિના ચરણારવિંદ પધરાવ્યા.

✿ સં. ૧૯૩૯માં સુરત પધારી શ્રી ધર્મ-ભક્તિ સહિત શ્રી ઘનશ્યામમહારાજની પ્રતિષ્ઠા કરી, વડતાલમાં પિતામહ શ્રી રઘુવીરજી મહારાજ અને પિતાશ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજના દેહોત્તર સંસ્કાર સ્થાન ઉપર તેઓશ્રીના સ્મરણાર્થે સુશોભિત સ્મૃતિ મંદિર કરાવ્યું.

✿ સં. ૧૯૪૦માં રામનવમી-હરિજયંતિ તેમજ દિવાળીના સમયે વડતાલમાં કર્યા, વસો આદિક ગામોમાં સત્સંગ પ્રચારાર્થે વિચરણ કર્યું.

✿ સં. ૧૯૪૧માં ગઢપુરના મહામુક્તરાજ શ્રી દાદાખાયરના પુત્ર અમરાખાયર બિમાર હોવાથી તેઓને દર્શન દેવા ગઢપુર પધાર્યા. ત્યાંથી ગઢપુર પ્રદેશના ગામડાંઓમાં સત્સંગ પોષણાર્થે વિચરણ.

✿ સં. ૧૯૪૨માં માણેજ, ખંભાત, ધોલેરા, સારંગપુર, ગઢડા, પીઠવડી આદિક ગામોમાં પધરામણીઓ કરી

સત્સંગીઓને અલૌકિક સુખ આપ્યું.

❖ સં. ૧૯૪૩માં વડતાલમાં કાર્તિકી સમૈયો કર્યો, જૂનાગઢમાં પુષ્પદોલોત્સવ કર્યો.

❖ સં. ૧૯૪૪માં વડતાલમાં મુંબઈના અંગ્રેજ ગવર્નરને દર્શન આપીને જૂનાગઢ પ્રદેશની પંચતીર્થી માણાવદર, લોજ, માંગરોળ, પંચાળા, જેતપુર વગેરે સ્થાનોમાં વિચરણ કર્યું.

❖ સં. ૧૯૪૫માં રાજકોટમાં અતિ વિશાળ પ્રમાણમાં યજ્ઞ કર્યો, ભગવાન શ્રીહરિના પ્રાગટ્ય સ્થાન છપૈયામાં દર્શન કરીને ત્યાંથી પરત પધારી સુરત, મુંબઈ વગેરે શહેરોમાં સત્સંગ વિચરણ કર્યું.

❖ સં. ૧૯૪૬માં અમદાવાદમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી કેશવપ્રસાદજી મહારાજ બિમાર હોવાથી તેઓશ્રીની ખબરઅંતર લેવા માટે અમદાવાદ પધાર્યા. તેમજ કાનમ પ્રદેશના ગામડાઓમાં સત્સંગ વિચરણ...

❖ સં. ૧૯૪૭માં ચરોતર પ્રદેશમાં સત્સંગ પ્રચારાર્થે વિચરણ... કાર્તિકી તેમજ ચૈત્રીનો સમૈયો વડતાલમાં કર્યો.

❖ સં. ૧૯૪૮માં સુરત પધાર્યા... ત્યાં તેઓશ્રીના શરીરમાં અત્યંત બિમારી આવી, પરંતુ તેમાં ભગવાન શ્રીહરિએ રક્ષા કરી.

❖ સં. ૧૯૪૯માં વડતાલમાં કાર્તિકી સમૈયો કરીને વિચરણ કરતા કરતા ઉના પધાર્યા, ત્યાંથી બાબરીયાવાડના ભક્તોને દર્શન આપી ગઢપુરમાં શ્રી લક્ષ્મીવાડીએ શ્રીજીમહારાજના પંચભૌતિક દેહના અગ્નિસંસ્કાર સ્થાન ઉપર થયેલા સુશોભિત મંદિરમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ - શ્રી ઈચ્છારામજી મહારાજ - શ્રી રઘુવીરજી મહારાજની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરીને ધોલેરા થઈ વડતાલ પધાર્યા... રાજકોટમાં રામનવમીનો

વડોદરામાં સયાજીરાવ સરકારના રાજદરબારમાં
પ.પૂ. મહારાજશ્રી પધારામણી.

સમૈયો કરીને શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવનની પારાયણ કરાવી.. ત્યાંથી મૂળી દર્શન કરીને વડતાલ પધાર્યા. ત્યાં પણ શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવનની પારાયણ કરી.

❖ સં. ૧૯૫૦માં સુરત, વડોદરા વગેરે શહેરોમાં પધરામણી.... ચરોતર પ્રદેશના ગામડાંઓમાં સત્સંગ વિચરણ... ગઢડા, જૂનાગઢ વગેરે સ્થાનોમાં પધાર્યા.

❖ સં. ૧૯૫૧માં વડતાલમાં કાર્તિકી સમૈયો કરીને ભગવાન શ્રીહરિના પ્રાગટ્ય સ્થાન છપૈયામાં દર્શન કરવા પધાર્યા. ત્યાંથી પરત પધારી ખેડાસા, પિંપળી, ઠાસરા, આણંદ, સુરત વગેરે ગામોમાં વિચરણ કરીને ગઢપુર પધાર્યા.

❖ સં. ૧૯૫૨માં ભરુચમાં શ્રી ધર્મ-ભક્તિ સાથે શ્રી વાસુદેવની પ્રતિષ્ઠા કરી જંબુસર વગેરે ગામોમાં સત્સંગ વિચરણ કરીને સુરત પધાર્યા.

❖ સં. ૧૯૫૩માં સલાડ, રૂવાંદ વગેરે કાનમ પ્રદેશના ગામડાંઓમાં સત્સંગ વિચરણ કર્યું... વડતાલ, ધોલેરા થઈ રાજકોટ પધારી પારાયણ કરાવ્યું. ત્યાંથી લોધીકા, મેંગણી, ગોંડલ વગેરે ગામોમાં પધારી ત્યાંથી જૂનાગઢ પધાર્યા.

❖ સં. ૧૯૫૪માં કાર્તિકી સમૈયો વડતાલમાં કરી ખંભાત, પેટલાદ, સોજીત્રા થઈ ઉમરેઠ પધાર્યા... ત્યાંથી પીજ, મહેમદાવાદ, મહુધા, ખેડા વગેરે ગામોમાં પધરામણી કરીને પરત વડતાલ પધાર્યા... ત્યાંથી ધોલેરા, ભીમનાથ થઈ સારંગપુર પધાર્યા... ત્યાંથી ઉમરાળા, ગોપનાથ થઈ મહુવા પધાર્યા... ત્યાંથી ગઢપુરમાં રામનવમી-હરિજયંતિનો સમૈયો કરી સારંગપુર, ધોલેરા થઈ વડતાલ પધાર્યા.

❖ સં. ૧૯૫૫માં અનાવૃષ્ટિને લીધે લોકો ઉપર દયાવશ થઈ શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞાનુસાર ગરીબોને ખૂબજ અન્નાદિક

અમદાવાદમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી કેશવપ્રસાદજી
મહારાજશ્રીની ખબરઅંતર લેવા પધારતા પ.પૂ. મહારાજશ્રી.

વસ્તુ-પદાર્થ અપાવ્યા. શ્રાવણ માસમાં તેઓશ્રીને અત્યંત બિમારી લાગુ પડતા પોતાના કાકા નારાયણ દત્તના ચિરંજીવી શ્રી લક્ષ્મીપ્રસાદજી મહારાજને સ્વસ્થાને આરૂઢ કરી અને પોતાના અપૂર્ણ રહેલા કાર્યોને પૂર્ણ કરવાની ભલામણ કરી ભગવાન શ્રીહરિની દિવ્ય મૂર્તિમાં સંલગ્ન થઈ સં. ૧૯૫૫ ભાદરવા સુદ - ૮ના રોજ રાત્રિના આઠ વાગ્યે પંચભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી **અક્ષરધામના** સદૈવ **નિવાસી** થયા.

ઘડાલા ભક્તજનો ! ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે કહ્યું છે કે, ‘મારા આચાર્ય તે મારું અપર સ્વરૂપ છે, તે ગાદી ઉપર હું અક્ષરધામના મુક્તને મોકલીશ’ સ.ગુ. શ્રી અચિંત્યાનંદજી બ્રહ્મચારી **‘શ્રીહરિસંભવ મહાકાવ્ય’**માં કહે છે :

‘અયં દ્વિજત્વેન જનાવમુક્તૈ પ્રાદુર્ભવં ક્ષોણિતલે પ્રપન્નઃ ।

અજસ્રમસ્મિન્ સહ ભક્તિધર્મો સ્થિતૌ પવિત્રેણ નિજાન્વયેન ॥’

શ્લોકાર્થ : આ અમારે સ્થાને બિરાજમાન થનાર ધર્મવંશ (આચાર્ય પરંપરા) પવિત્ર બ્રાહ્મણ કુળરૂપે અનેક જનોના સંસારસાગરથી ઉદ્ધાર રૂપ મોક્ષ માટે અમારી ઈચ્છાથી જ આ પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામેલ છે. જેને વિષે અમારા માતા-પિતા ભક્તિ અને ધર્મ પોતાના પરિવાર સહિત સદાય સ્થિતિ કરી રહેલા છે અને જ્યાં તે ધર્મ અને ભક્તિ રહેલા છે ત્યાં અમે પણ સદાય રહેલા જ છીએ, માટે આ ધર્મવંશ સર્વ કોઈએ સેવવા યોગ્ય છે. (**શ્રીહરિસંભવ મહાકાવ્ય : સર્ગ - ૧૭**)

સ.ગુ. શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામી **‘પુરુષોત્તમ મપ્રકાશ’**માં લખે છે :

‘માટે સહુ ધર્મકુળ માનજો, સહુ કરજો એની સેવ;
અન્ય જન જેવા એહ નહિ, એ છે જાણજો મોટા દેવ.’

(પુરુષોત્તમ પ્રકાશ : ૪૦/૧)

ગોમતી તળાવનું બાંધકામકરાવતા પ.પૂ. મહારાજશ્રી.

‘અમે એમાં એ છે અમમાંઈ રે, એમ સમજો સહુ બાઈભાઈ રે;
એથી અમે અળગા ન રે’યે રે, એમાં રહીને દર્શન દેયે રે.’

(પુરુષોત્તમ પ્રકાશ : ૪૦/૧૪)

તે પ્રમાણે સર્વગુણે સંપન્ન અક્ષરધામના મહામુક્તરાજ આચાર્ય શિરોમણી **પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રી**ના ગુણોને કલમે કંડારવા તે કાર્ય દુર્લભ છે. તેઓશ્રી વિદ્યાવિહારી તેમજ વિદ્વાનોને લાડ લડાવનાર હતા. આચાર્યપદને શોભાડનારા સર્વે સદ્ગુણો તેઓશ્રીમાં મૂર્તિમાન સ્વરૂપે હતા. જેઓએ આધ્યાત્મિક અનેક શાસ્ત્રોની રચના કરી - કરાવી તેમજ શાસ્ત્રોનું સંશોધન કર્યું - કરાવ્યું અને શાસ્ત્રોનું છાપકામકરાવ્યું છે તેવા ગ્રંથોનો અમર વારસો સૂર્યચંદ્ર તપશે ત્યાં સુધી અમર રહેશે ને તેઓશ્રીના નામને આ પૃથ્વી ઉપર ગુંજતુ રાખશે. તેઓશ્રીની સિદ્ધાંત સમજાવવાની તેમજ ઉપદેશ આપવાની શક્તિ અદ્ભૂત હતી. સ્મરણ શક્તિ પણ પૂજ્યશ્રી પાસે અજોડ હતી. તેઓશ્રીની વાણીની મધુરતા અને પ્રગલ્ભતા સર્વ કોઈને આકર્ષણ કરનારી અલૌકિક હતી. સ્વભાવ તો એવો સુશીલ-સરલ અને મૃદુલ હતો કે **‘જેના ઘેરી ઘાવ વળાણો.’** કોઈને કશો ભય જ ન રહેતો, સાથે રહેવામાં જરા પણ કોઈને સંકોચ ન રહેતો. તેઓશ્રીમાં દયાળુતા, ઉદારતા અને નિર્દોષતા વગેરે ગુણો તો ઉદાહરણીય હતા. પૂજ્યશ્રીમાં કોઈપણ પ્રકારની રાગદ્વેષની વૃત્તિ જ ન હતી. સદૈવ અદ્રોહવૃત્તિ અને સત્ત્વપ્રવૃત્તિમાં જ રચ્યા રહેતા. તેઓશ્રીનું જીવન સાદું, સરળ, વિરલ અને સત્સંગપરાયણ જ રહેતું. તેઓશ્રીની ક્ષમાશીલતા પણ અતૂટ હતી. ઘણીવાર અકારણ આક્ષેપો, વિશ્લેષો આવ્યા છતાં ચલિત ન થયા. તેઓશ્રી સાચા સંતો-ભક્તોને પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ને આદરભાવ રાખતા હતા. તેઓશ્રી શરીરે સહેજ પુષ્ટ અને મેઘ વર્ણના હતા. સર્વ અવયવે અભિમત અનુરૂપ

મુંબઈના ગવર્નરને દર્શન આપતા પ.પૂ. મહારાજશ્રી.

રમણીય હતા. પૂજ્યશ્રીનું જીવન એક અસાધારણ આદરણીય અને આદર્શરૂપ હતું. તેથી જ તો સત્પુરુષોએ તેઓશ્રી પ્રત્યે ભાવના વ્યક્ત કરતા કહ્યું છે :

‘યેનાચાર્યપદં નિજં પ્રથયતા જ્ઞાનાદિભિઃ સ્વૈર્ગુણે
ભૂયાનુદ્ભવસંપ્રદાયમહિમા પ્રખ્યાપિતો ભૂતલે ।
વિદ્યાધર્મપથ પ્રવર્તનરતં ચેતો યદીયં સદા
જીયાદેષ વિહારિલાલ ગુરુરાઢાચાર્ય ચૂડામણિઃ ॥’

“જેમણે પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોથી પોતાના આચાર્યપદની પ્રસિદ્ધિ કરવા પૂર્વક ભૂતળમાં શ્રી ઉદ્ભવ સંપ્રદાયનો મહિમા અતિશય પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. જેમનું ચિત્ત સદાકાળ વિદ્યા અને ધર્મમાર્ગને પ્રવર્તાવવામાં તત્પર છે એવા આ આચાર્ય ચૂડામણી શ્રી વિહારિલાલજી મહારાજ જયકારી પ્રવર્તો.”

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના દક્ષિણ વિભાગ વડતાલ દેશના તૃતીય આચાર્ય ચૂડામણી પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીની ૧૧૦મી પુણ્યતિથિ પ્રસંગે તેઓશ્રીના જીવન-કવનનું દર્શન કરી તથા તેઓશ્રીએ કરેલા શાસ્ત્રોનું રસપાન કરી તેમજ તેઓશ્રીના કરેલા અનેક કીર્તનોને યાદ કરીને એ મહાપુરુષના જીવનમાંથી કંઈને કંઈ સદ્બોધ ગ્રહણ કરીએ. કારણ કે તેઓશ્રીનું જીવન એવું દિવ્ય અને ભવ્ય હતું કે, સંપ્રદાયના તમામ આબાલ-વૃદ્ધ આશ્રિતો માટે દિવાદાંડી રૂપ હતું.

જેમણે આ પૃથ્વી ઉપર માત્ર ૪૭ વર્ષ રહીને ‘**જેમ ઘૂપસળી પોતે બળી જઈ અન્યને સુવાસ પ્રદાન કરે છે**’ તેમ તેઓશ્રીએ સમગ્ર શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના દરેક અંગોને સુવાસ પ્રદાન કરી છે. તેમાંય પૂજ્યશ્રીના અંતિમ વીશ વર્ષ - જેઓ આચાર્યપદે વિરાજમાન રહ્યા તે જીવનકાર્ય તો ઘણું અલૌકિક હતું. કારણ કે ભવિષ્યમાં કે વર્તમાનકાળે કોઈને પણ સંપ્રદાયની પુષ્ટિ કેમ થાય ? ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના **સિદ્ધાંતો**ને જન જન પ્રત્યે કેમ પહોંચે તે વાતનો માર્ગ બતાવી આપે, તદ્દઉપરાંત પ્રત્યેક જીવાત્માને પોતાનું **આત્મચિકિત્સા** કેવી રીતે કરવું તે મોક્ષના માર્ગને **નિષ્કંટક** બનાવી છેક ભગવાન શ્રીહરિ મહાપ્રભુના શ્રીચરણ સુધી પહોંચવાનો રાહ ચિંધતુ **જીવન** એટલે... પ.પૂ. ધ.ધુ. **આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીનું જીવનકાર્ય...!!!**

અંતમાં એ દિવ્ય મહાપુરુષના ચરણે **૧૧૦મી પુણ્યતિથિ**ના પવિત્ર દિવસે વારંવાર સૌ સાથે મળી નતમસ્તકે **વંદન** કરીને **પ્રાર્થના** કરીએ કે, “હે આચાર્યપ્રવર ગુરુદેવ ! આપ અક્ષરધામમાંથી એવી અમીમય દૃષ્ટિ અમારા ઉપર કરજો કે આપને ગમે, તેમજ આપશ્રીના પ્રપિતામહ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ રાજ થાય તેવાં અમારા જીવન આદર્શમય બને, જેથી કરી આપે કરેલો અમારા માટેનો દાખડો સફળ બને - અમો પણ આપના કરેલા દાખડાના ઋણમાંથી કંઈક અંશે ઋણમુક્ત બનીને સર્વાવતારી ઈષ્ટદેવ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણને રાજી કરીએ એજ આપના શ્રીચરણોમાં આપના **તિરોધાન દિવસે** અમારી આ **અરજી**ને સ્વીકારજો એજ **અભ્યર્ચના** સહ કોટિ કોટિ દંડવત પ્રણામ સાથે **જય શ્રી સ્વામિનારાયણ...**”

સવારે ગોમતી ગયા ભગવાન

સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથની રચના કરનાર, હજારો હરિભક્તોને
કથા-વાર્તાથી તૃપ્ત કરી સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરનાર
આચાર્ય પ્રવર પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રી
વિરચિત અખેડ અને અદ્ભુત

શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથનો આસ્વાદ...

- સાધુ અમૃતસ્વરૂપદાસ, ગુરુ : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી

પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સર્વાવતારી ઈષ્ટદેવ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના દિવ્ય ચરિત્રરૂપી
અમૃતનો મહાકુંભ એટલે શ્રીહરિલીલામૃત.

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના દક્ષિણ વિભાગ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણદેવ દેવ વડતાલ પીઠાધિપતિ
પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ આ શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથ સમગ્ર સત્સંગ સમાજને અર્પણ કરી
સંપ્રદાયની એક અખેડ અને અવિસ્મરણીય સેવા કરી છે.

આ ગ્રંથનું શબ્દસૌષ્ઠવ, પદલાલિત્ય, છંદ, અલંકારો, દૃષ્ટાંતો, ઉપમાઓ વગેરે આ ગ્રંથને ભાષાકીય દૃષ્ટિએ સમૃદ્ધ બનાવે છે.
સત્સંગ રત્ન કવીશ્વર દલપતરામના સુપુત્ર કવિવર જ્ઞાનાલાલ આ ગ્રંથ વિષે કહે છે : “કળિયુગમાં અધર્મ ઉથાપી સદ્ધર્મ સ્થાપનનો,
અર્ધી સદીની વિજય વાર્તાનો, સરયુના નિર્મળ નીરથી ગુજરાતને બ્રહ્મભીનો કરવાનો અને શ્રીજીચરિત્રની દિગ્વિજયની વાર્તાનો આ
હરિલીલામૃત મહાગ્રંથ છે.”

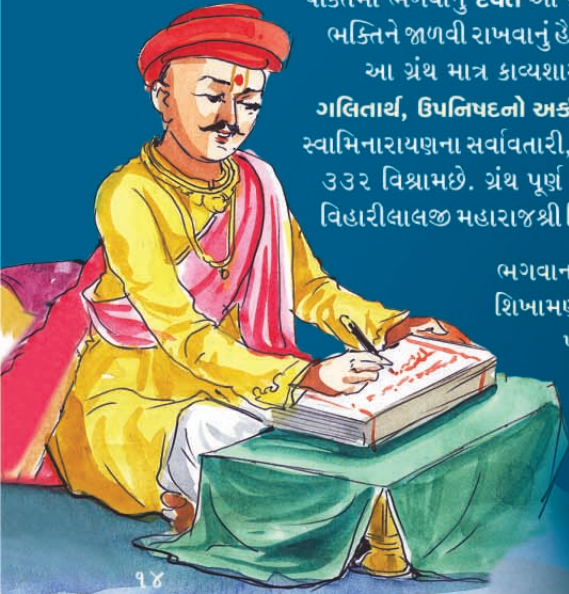
આ ગ્રંથ માત્ર વાચક બનીને વાંચવાનો નથી, પરંતુ તેના પ્રત્યેક પ્રસંગોના એક પાત્ર બની વાંચી શકાય તો તેનો પરિપૂર્ણ આનંદ
અને દિવ્ય અનુભૂતિ આપણે પણ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. આધ્યાત્મિક ઉંચાઈ પામવાની આ સરળ રીત છે.

શ્રીજીમહારાજના દિવ્ય ચરિત્રોને જાણવા માણવાની સુવર્ણ તક આ ગ્રંથ પુરી પાડે છે. ભગવાન શ્રીહરિની કરુણાભીની નજરના
કામણ, હેતાળ હૈયાની હુંફ, ભક્તોના દુઃખ નિવારવાની તત્પરતા, ઉદારતા અને ભક્ત કાજે કાંઈક કરી છૂટવાની તમન્નાઓ તથા
જીવપ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની અનહદ દયા, કરુણા અને સહાનુભૂતિ જેવા શ્રીજીમહારાજના અનંત કલ્યાણકારી ગુણોનું સુંદર દર્શન આ
ગ્રંથ કરાવે છે.

વેદોક્તિ છે, ‘સ એકાકી ન રમતે’ આ ન્યાયે ભગવાન શ્રીહરિમાં ઓતપ્રોત અને શરીરવત્ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિમાં રૂબી
રહેલા અનેક સંતો-ભક્તોના અદ્ભુત પ્રેરક પ્રસંગો આ ગ્રંથમાં ગૂંથાયેલા છે. ભક્તોની ઉચ્ચત્તમ આધ્યાત્મિક સ્થિતિ,
સર્વોત્તમસમજણ, સર્વોપરી નિષ્ઠા, ખરી ખુમારી, ધર્મ-નિયમની ટેક, શિર સાટે પક્ષ, આત્માના સહ સર્વસ્વ સમર્પણ અને
પુરુષોત્તમનારાયણનો ખરો મહિમા તથા કેફ ચઢાવતા અનેક રોમાંચક પ્રસંગો આપણને આધ્યાત્મિક બળ તથા શ્રેષ્ઠ ભક્તોની
પંક્તિમાં ભળવાનું દેવતા આ ગ્રંથ આપે છે. તેમજ ગમે તેવા વિકટ દેશકાળમાં પણ શિર સાટે સત્સંગ અને
ભક્તિને જાળવી રાખવાનું હૈયામાં જોમપ્રગટાવે છે.

આ ગ્રંથ માત્ર કાવ્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જ સારો છે તેમનહિ, પરંતુ આના પ્રત્યેક વિશ્રામોમાં ગીતાનો
ગલિતાર્થ, ઉપનિષદનો અર્ક અને વેદ, ભાગવત તથા વચનામૃતનો સાર સમાયેલો છે. વળી, ભગવાન શ્રી
સ્વામિનારાયણના સર્વાવતારી, સર્વોપરી સ્વરૂપનું છડેચોક ગાન કર્યું છે. આ મહાન ગ્રંથમાં કુલ ૧૦ કળશ અને
૩૩૩ વિશ્રામછે. ગ્રંથ પૂર્ણ થતા જ ટૂંક સમયમાં જ ગ્રંથ રચિયતા પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય શ્રી
વિહારીલાલજી મહારાજશ્રી વિ.સં. ૧૮૫૫માં અક્ષરધામ સિધાવ્યા હતા.

ભગવાન શ્રીહરિએ સમૈયા-ઉત્સવો અને કથાવાર્તા પ્રસંગે પોતાના આશ્રિતજનોને સોનેરી
શિખામણના જે અમૂલ્ય વચનો કહ્યાં હતા એજ ઉપદેશાત્મક વચનોની વિવિધ છંદોમાં
પંક્તિબદ્ધ રચના પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ આ
શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં મધુર ભાવવાહી, હૃદયને સ્પર્શી જાય તેવી સુંદર
સર્વોત્કૃષ્ટ કરી છે. તેમાંથી ઉપદેશાત્મક કેટલીક ઉપજાતિ-પ્રબંધોનું પ.પૂ.
ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીના ૧૧૦મી પુણ્યતિથિના
દિવસે આપણે આ ચિંતન અંકના માધ્યમથી પ્રસાદરૂપ આચમન કરીએ...

શબ્દસૌષ્ઠવ, પદલાલિત્ય, છંદ, અલંકારો, દષ્ટાંતો, ઉપમાઓ વગેરેથી ભરપૂર

શ્રીહરિલીલામૃત : ભાવાર્થ સહ પ્રબંધ પરિચય

- સ્વામી શ્રી આનંદસ્વરૂપદાસજી (વેદાંતાચાર્ય) - સરધાર

પ્રબંધ એટલે ગોઠવણ અથવા યોજના. આ શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં તે તે ઠેકાણે આવા **વિવિધ છંદ-પ્રબંધની યોજના** પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય ચૂડામણી શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજે કરી છે. આથી પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજના ઊંડાણભર્યા સંસ્કૃત ગદ્ય-પદ્યના જ્ઞાનની તથા વિદ્યારસિકતા તેમજ વિદ્વત્ મનોરંજકતાની છાપ, સંસ્કૃત છંદ-પ્રબંધાદિને જાણનાર વિદ્વાનોના મનમાં પણ પડ્યા વિના રહેતી નથી. **વિસ્મયની વાત** તો એ છે કે આ ગ્રંથમાં પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજે સહજતાથી રચેલા છંદ-પ્રબંધના કોયડાઓ આજના મહાવિદ્વાન ગણાતા માનવીઓને પણ ઉકેલવામાં ગૂંચવણ ઊભી કરી દે તેવા છે. આવા પ્રબંધના કોયડાઓને ઉકેલવા માટે અત્રે **યથાશક્ય પ્રયત્ન** કરીએ...

૧. કલશ પ્રબંધ

‘લોભ ન કરવા નરજનમ, નિરધન વા ધનપાસ; માની જ્ઞાનરસ કુંભમાં, મનવા ભલો નિવાસ.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૩/૨૩/૭૧)

પ્રબંધ - સાર : આ કલશ પ્રબંધમાં સીમર ગામનાં વણીકના માધ્યમથી બીજા સુખના લોભનો ત્યાગ કરી ભગવાનના ચરણકમળમાં જ લુપ્થ થવાનો ઉપદેશ આપેલો છે : “લોભને જીતવા માટે જ મનુષ્યનો જન્મમળેલો છે, માટે ધનવાન હોય કે નિરધન; સૌ કોઈને ભગવાનનાં ચરણકમળમાં રહેલ ‘કળશ’નાં ચિહ્નમાં જ્ઞાનરસથી ભરપૂર છે એમજાણી તેમાં નિમગ્ન થવામાં જ સુખ-શાંતિ રહેલા છે.”

પ્રબંધ - સમજૂતિ : (૧) આ કળશના ચિત્રમાં સૌપ્રથમ કળશના મુખ પાસેથી જે ઊભી પંક્તિ છે તે વાંચવી - ‘લોભ ન કરવા નરજનમ’- ત્યારબાદ (૨) આડી પંક્તિ - ‘નિરધન વા ધનપાસ’- ત્યારબાદ (૩) કળશને ફરતી જે ગોળાકાર પંક્તિ છે તે વાંચવી - ‘માની જ્ઞાનરસ કુંભમાં’- ત્યારબાદ (૪) કળશના નીચેના ભાગમાંથી ‘મન’ તથા વચ્ચેના ભાગમાંથી ‘વા’, ઉપરના ભાગમાં ‘ભલો’ તથા વચ્ચેની આડી પંક્તિમાં પ્રથમ, મધ્ય અને અંતિમ અક્ષરોથી ‘નિવાસ’ શબ્દ ગોઠવવામાં આવ્યો છે.

૨. બહિર્લાપિકા

શાદ્દલવિકીડિતવૃત્ત :

‘જોયો શૈલ કિયો ભલા ગુરુ કિયા બ્રહ્મસુતા સિંધુજ, કેવું સિંધુસમીપ હોય સર તે ઝીણી કહો ભૂમિજ;
શું નાણું તનને નવીન અરથે કેના પછી દૌ ધરી, શંભુ શત્રુ સુકંઠી કોણ સુધીને બે પંક્તિ ઊભી કરી.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૩/૨૫/૪૧)

પ્રબંધ - સાર : આ છંદના બહિર્લાપિકા - પ્રબંધમાં પ્રસંગ એવો છે કે ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ જ્યારે નીલકંઠ વર્ણીવેશે જૂનાગઢમાં હાટકેશ્વર મંદિર આવે છે ત્યારે ત્યાંના નાગર બ્રાહ્મણે મહાપ્રભુ શ્રી નીલકંઠ વર્ણીની પરીક્ષા કરવા માટે દશ પ્રશ્નો પૂછ્યા. તેનો ઉત્તર વર્ણીવેશે રહેલા ભગવાન શ્રીહરિએ (૧) ગિરનાર અને (૨) રામાનુજ આ બે શબ્દોથી પાસે પાસે ઊભી પંક્તિ કરીને તેના તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપેલા છે તે આ પ્રબંધમાં શાદ્દલવિકીડિત છંદથી ગૂંથીને પોતાની અપૂર્વ પ્રબંધ રચનાની કૌશલ્યતા જણાવી છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ :

પ્રશ્ન : ૧ :- ‘જોયો શૈલ કિયો’ ઉત્તર :- (જુઓ ઊભી પંક્તિ) ગિરનાર. **પ્રશ્ન : ૨ :-** ‘ભલા ગુરુ કિયા’ ઉત્તર :- (જુઓ ઊભી પંક્તિ) રામાનુજ. **પ્રશ્ન : ૩ :-** ‘બ્રહ્મસુતા ?’ ઉત્તર :- (જુઓ આડી પંક્તિ) ગિરા અર્થાત્ સરસ્વતી. **પ્રશ્ન : ૪ :-** ‘સિંધુજ ?’ ઉત્તર :- (જુઓ આડી પંક્તિ) રમા - સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલા લક્ષ્મીજી. **પ્રશ્ન : ૫ :-** ‘કેવું સિંધુ સમીપ હોય સર તે ?’ ઉત્તર :- (જુઓ આડી પંક્તિ) નાનુ - અર્થાત્ સમુદ્રની પાસે સરોવર અતિ નાનું દેખાય. **પ્રશ્ન : ૬ :-** ‘ઝીણી કહો ભૂમિજ ?’ ઉત્તર :- (જુઓ આડી પંક્તિ) રજ - અર્થાત્ ભૂમિના ઝીણા ભાગને રજ કહે છે. **પ્રશ્ન : ૭ :-** ‘શું નાણું ?’ અર્થાત્ નાણાને માટે વપરાતો શબ્દ કયો છે ? **ઉત્તર :-** (જુઓ આડી પંક્તિ, પાછળથી) જર. **પ્રશ્ન : ૮ :-** ‘તનને નવીન અર્થે કેના પછી દૌ ધરી ?’ અર્થાત્ ‘તન’ શબ્દને કોના પછી મૂકવાથી ‘નવીન’ અર્થઘોતક શબ્દ ઉત્પન્ન થાય ? **ઉત્તર :-** (જુઓ આડી પંક્તિ પાછળથી) ‘નુ’ ના પછી ‘તન’ શબ્દ મૂકવાથી, ‘નુતન’ એવો નવીન શબ્દનો સમાનાર્થી શબ્દ બને. **પ્રશ્ન : ૯ :-** ‘શંભુ શત્રુ ?’ ઉત્તર :- (જુઓ આડી પંક્તિ, પાછળથી) માર - અર્થાત્ માર એટલે કામદેવ, જેને શિવજીએ બાળી નાખ્યો છે તે. **પ્રશ્ન : ૧૦ :-** ‘સુકંઠી કોણ ?’ ઉત્તર :- (જુઓ આડી પંક્તિ, પાછળથી) રાગિ - અર્થાત્ સારા રાગવાળા - કુશળ ગવૈયાને સંસ્કૃતમાં સુકંઠિ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે દશ પ્રશ્નોના ઉત્તર બે ઊભી લીટીના માધ્યમથી જ આ બહિર્લાપિકા પ્રબંધમાં ગૂંથી લેવામાં આવ્યા છે.

૩. સર્વતોભદ્ર

શ્લોક :

‘રામાનંદ કહે વિપ્રો, જરા હામ ધરી જજો; બધે જે ઝટ આવ્યાની, હા કહીને પથે થજો.’

એક વિપ્ર બોલ્યો સર્વતોભદ્ર :

ઉત્તર : ॥ જ રા હા મ મ હા રા જ ॥
 ॥ રા ખ શું જ જ શું ખ રા ॥
 ॥ હા શું મ હા હા મ શું હા ॥
 ॥ મ જ હા મ મ હા જ મ ॥

: ચોપાઈ :

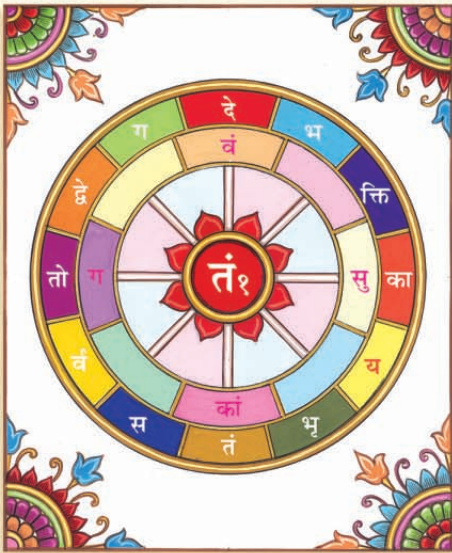
‘ગયા વિપ્ર કહી મુખે એમ, ચાલ્યા વેગે પવન ચાલે જેમ; ઘણો પંથ કરી દાડી દાડી, કંકોતરિયો બધે પહોંચાડી. રામાનંદે રુદેમાં વિચાર્યું, મોટામોટાને પૂછવા ધાર્યું; પૂછી મોટાને કામ કરાચ, તે તો સર્વોપરી શુભ થાય.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૪/૨૦/૩૩-૩૬)

પ્રબંધ - સાર : જેતપુરથી ભગવાન શ્રીહરિના ગાદીપટ્ટાભિષેકની કંકોતરી પહોંચાડવા વિપ્રોને સ.ગુ. શ્રી રામાનંદ સ્વામી ઉપરોક્ત શ્લોકમાં કહ્યા મુજબ ભલામણ કરે છે. તેના ઉત્તરમાં બધા વતી એક વિપ્ર ઉત્તર આપે છે : “હે ગુરુદેવ ! અમો તમો કહો છો તે પ્રમાણે હામરાખીને દરેક ઠેકાણે ચોક્કસ જઈશું અને જલ્દીથી પાછા આવી જશું.”

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ સર્વતોભદ્ર પ્રબંધમાં એ વિશેષતા છે કે તેમાં ચારે બાજુથી એક સરખું જ વાંચી શકાય છે.

૪. રથચક્ર પ્રબંધ

શ્લોક :

‘તં સુકાયભૂતં કાન્તં તં કાન્તં સર્વતોગતમ્;
 તં ગતોદ્દેગદેવં તં તં વંદે ભક્તિકાસુતમ્.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૬/૪૮)

‘રૂડી કાયા મનોહર ધારી, સ્વામી સર્વ સ્થળે ગતિકારી;
 ગત ઉદ્દેગ દેવ છે જેહ, વંદુ ભક્તિતણા સુત તેહ.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૬/૫૦)

શ્લોકાર્થ (પ્રબંધ-સાર) : “જે રમણીય સુંદર શરીરવાળા, છતાં સર્વવ્યાપક અને સમસ્ત દુઃખકલેશથી રહિત શ્રી ભક્તિપુત્ર ભગવાન શ્રીહરિ છે તેને હું વંદન કરું છું.”

પ્રબંધ - સમજૂતિ : ઉપરોક્ત અનુષ્ટુપ્ શ્લોકને રથચક્રમાં ગોઠવેલો છે. તેમાં ધરીનાં સ્થાને મધ્ય કેન્દ્રમાં રહેલાં ‘તં’ થી શ્લોકના ચારે પાદ શરૂ થાય છે અને દરેક પાદનો છેલ્લો અક્ષર પણ મધ્યમાં રહેલો એ જ ‘તં’ જે કેન્દ્રસ્થ છે તે જ આવે છે.

૫. ધનુષ પ્રબંધ

દોહરો :

‘ભાસે ભાળી ચાપ પ્રભુ, પ્રભુ અંધી સત્ય એહ; ધારે સ્નેહી જેહ જન, ભાળી પ્રભુ સહ સ્નેહ.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૮/૮)

પ્રબંધ - સાર : અહીં પ્રસંગ એવો છે કે શ્રીજીમહારાજ ભયાઉ થઈને આઘોઈ ગામ પધારે છે ત્યારે ત્યાંના મહાન ભક્તરાજ કરણીબાઈ ભગવાન શ્રીહરિનાં ચરણમાં લાગેલા ૧૮ કાંટા કાઢે છે. તે સમયે તેમણે સોળ ચિહ્નનાં દર્શન કર્યાં, તેમાં ધનુષ્યનું ચિહ્ન નિહાળીને વિચાર કરે છે : ‘આ ધનુષ્યનું ચિહ્ન ભગવાન સિવાય કોઈને ન હોય, માટે નક્કી આ શ્રીજીમહારાજ ભગવાન જ છે.’ એમ જાણી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના ભાવથી દર્શન કરી ધનુષ્યાદિ સોળ ચિહ્ન સહિત તેમની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. તે માટે ઉપરોક્ત દોહરામાં કહ્યું છે કે, ‘ભાસે ભાળી ચાપ પ્રભુ’ અર્થાત્ ચાપ એટલે ધનુષ્યને જોઈને ‘આ શ્રીહરિ નિશ્ચે ભગવાન છે.’ એમ મનમાં નક્કી થાય છે, પછી તે દર્શન કરનાર સ્નેહી ભક્તજન સત્યસ્વરૂપ જાણેલા ભગવાન શ્રીહરિનું ધનુષ્યાદિ સોળ ચિહ્ન સહિત સ્વરૂપ હૃદયકમળમાં ધારે છે. માટે છેલ્લે ચોથા પદમાં કહ્યું છે તેમ ‘ભાળી પ્રભુ સહ સ્નેહ’ અર્થાત્ સ્નેહ સહિત દર્શન કરીને તે ભગવાન શ્રીહરિનું ભક્તરાજ કરણીબાઈ ધ્યાન કરે છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : સૌપ્રથમ જમણી બાજુથી શરૂ કરી ડાબી બાજુ પહોંચતા દોહરાની એક પંક્તિ પૂરી થઈ, ત્યારબાદ તેની નીચેથી ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ જતાં ‘ધારે સ્નેહી જેહ જન’ એક ત્રીજું પદ પુરું થયા બાદ એક મૂકીને એક પદ - ભાસેનો ‘ભા’ અને ભાળીનો ‘ળી’ આ પ્રકારે બે પદમાંથી એક એક અક્ષર મળીને ‘ભાળી’ આ પ્રકારે શબ્દ બન્યો. આ રીતે હવે પછી પણ આગળ વચ્ચે બે અક્ષર મૂકીને ત્રીજા અક્ષરને જોડવાથી શ્લોકનું ચોથું પાદ પુરું થઈ શકે. એવી આ ધનુષ પ્રબંધમાં કળા સમાયેલી છે.

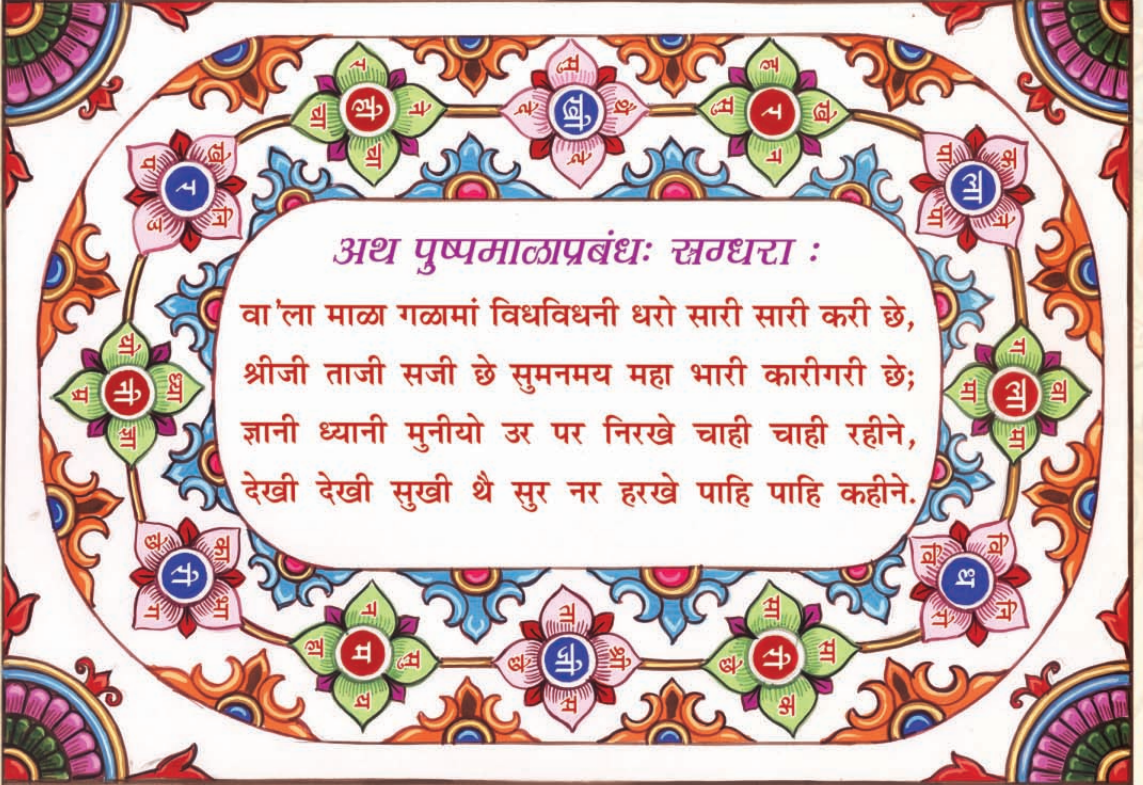

૬. પુષ્પમાળા પ્રબંધ

સઘરા :

‘વા’લા માળા ગળામાં વિધવિધની ધરો સારી સારી કરી છે, શ્રીજી તાજી સજી છે સુમનમય મહા ભારી કારીગરી છે; જ્ઞાની ધ્યાની મુનીયો ઉર પર નિરખે ચાહી ચાહી રહીને, દેખી દેખી સુખી થૈ સુર નર હરખે પાહિ પાહિ કહીને.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૧૦/૭)

અથ પુષ્પમાળાપ્રબંધ: સઘરા :

વા 'લા માળા ગળામાં વિધવિધની ધરો સારી સારી કરી છે,
શ્રીજી તાજી સજી છે સુમનમય મહા ભારી કારીગરી છે;
જ્ઞાની ધ્યાની મુનીયો ઉર પર નિરખે ચાહી ચાહી રહીને,
દેખી દેખી સુખી થૈ સુર નર હરખે પાહિ પાહિ કહીને.

પ્રબંધ - સાર : અહીં પ્રસંગ એવો છે કે, ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ ઘોડાસર ગામમાં પધાર્યા હોય છે. ત્યાં સભામાં વિરાજતા ભગવાન શ્રીહરિની દાદાબાયરે કેશર, કુંકુમ-અક્ષતાદિથી પૂજા કરી, એજ સમયે એક માળી ફૂલમાળાની છાબ લઈને ત્યાં આવ્યો, દાદાબાયરે સુંદર-અપાર કારીગરીથી ગૂંથેલી તે ફૂલમાળા શ્રીજીમહારાજને પહેરાવવા યોગ્ય જાણી એક સોનામહોર આપીને તે માળા ખરીદી લીધી અને ઉપરોક્ત સઘરા છંદમાં ગૂંથેલા પુષ્પમાળા પ્રબંધ અનુસાર શ્રીહરિને પ્રેમસભર વિનંતિ કરતા થકા ભાવપૂર્વક પુષ્પમાળા પહેરાવે છે. એજ દાદાબાયરની ભાવનાસભર પુષ્પમાળાને અક્ષરવિન્યાસથી અમરદેહ આપીને આ ગ્રંથમાં સદાયને માટે પ્રેમપૂર્વક ગૂંથી લેવામાં આવી છે. શ્લોકાર્થ સમજી શકાય તેવો સુગમ છે.

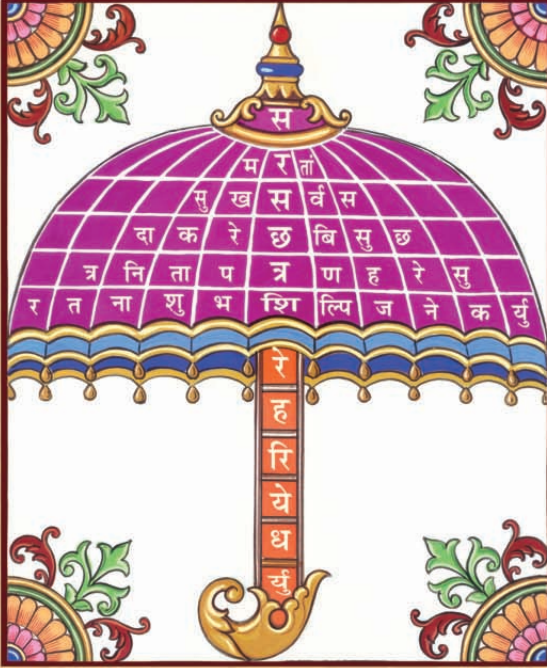
પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ પુષ્પમાળા પ્રબંધમાં ફરતા કુલ ૧૨ પુષ્પો છે. તેમાં પોતાની આ શ્લોકાર્થમય ભાવના ગૂંથી લીધી છે. દરેક પુષ્પમાં જે વચ્ચે ગોળાકાર કેન્દ્રમાં રહેલો અક્ષર છે તે પોતાની ફરતા ચારે તરફની પાંખડીમાં રહેલા દરેક અક્ષરની સાથે જોડાય છે. આ રીતે અક્ષરરૂપી પુષ્પોની સુંદર માળા આ પ્રબંધમાં ગોઠવાયેલી છે. આ પુષ્પમાળા પ્રબંધ ખૂબજ આકર્ષક છે.

૭. છત્ર પ્રબંધ

દ્રુતવિલંબિતવૃત :

‘સમરતાં સુખ સર્વ સદા કરે, છબી સુછત્રની તાપ ત્રણ હરે;
સુરતના શુભ શિલ્પિજને કર્યું, સરસ છત્ર શિરે હરિએ ધર્યું.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૧૦/૫૨)

પ્રબંધ - સાર : ઘોડાસર ગામમાં શ્રીજીમહારાજ ઘોડેસ્વાર થયેલા હોય ત્યારે સુરતના હરિભક્ત નાગરદાસ ભગવાન શ્રીહરિ માટે છત્ર લાવેલા, તેની શોભાને માહાત્મ્ય સહિત તેમજ કર્તાના શુભ ભાવ સહિત વર્ણવતાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજે આ છત્ર પ્રબંધનો દ્રુતવિલંબિત રાગનો છંદ બનાવીને તેને છત્રમાં ગોઠવેલો છે. જે વાંચવો સુગમજણાય છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : છત્રમાં ઉપરની અંડાકાર અણીની નીચેથી આડી લાઈનમાં રહેલા દરેક અક્ષરો સળંગ વાંચવાથી શ્લોક-પ્રબંધના ત્રણ પદ પૂરા થાય છે. ત્યારબાદ ચોથું પદ ‘સરસ છત્ર શિરે હરિએ ધર્યું’ એ વાંચન માટે ફરીથી ઉપરની અણીથી આરંભીને નીચેના ગોળાકાર હાથાની વચ્ચે રહેલા માત્ર ઊભી એક લીટીનાં જ અક્ષરો વાંચવાથી પ્રબંધાક્ષરો પૂર્ણ થાય છે. એવી સરસ ગોઠવણ આ પ્રબંધમાં કરેલી છે.

૮. કમળ પ્રબંધ

નારાયણવૃત :

‘સુણો દિલે દયા ધરી રીઝાવું સત્ય ઉચ્ચરી,
તમે અધર્મના અરી વિવેકવંત છો હરી;
નમું નમું ફરી ફરી તિખી અજા કરો પરી,
કરું છું માગણી ખરી સુરીત વિનતિ કરી.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૧૩/૧૬)

પ્રબંધ - સાર : ઉપરોક્ત છંદ પ્રબંધમાં કહેલા શ્લોકથી ગામ કારિયાણીના માંયાખાયર સર્વને બંધનકારી તિખી અજા (માયા)થી રક્ષણ કરવાની શ્રીજીમહારાજને પ્રાર્થના કરે છે તેનો ભાવાર્થ આ કમળપ્રબંધમાં ગૂંથેલો છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ કમળપ્રબંધમાં કમળની પાંખડીઓમાં રહેલા દરેક પદ-વાક્યનો છેલ્લો અક્ષર કમળની મધ્યસ્થ ડાંડલીમાં ગોળાકાર કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો ‘રી’ બનેલ છે તેમજ છેલ્લું પદ ‘સુરીત વિનતિ કરી’ આ પ્રકારે છે તે દરેક પાંખડીમાં જે પ્રથમાક્ષર છે તેનાથી બનાવવામાં આવેલું છે. તેમજ આ છેલ્લા પદનો ‘રી’ (અંતિમ અક્ષર) તે પણ દરેક પદ-વાક્યની માફક કમળની મધ્યસ્થ ડાંડલીમાં રહેલો જ સંયોજીત કરવામાં આવેલ છે. આ કમળપ્રબંધ રચના ગ્રંથ-રચયિતાની સંપૂર્ણ વિકસિત શબ્દજ્ઞાન-સૌષ્ઠવતાને જણાવ્યા વિના રહેતી નથી. અર્થાત્ આ પ્રબંધથી ગ્રંથકર્તાના માનસમાં રમતી કાવ્ય કુશળતા પ્રેક્ષકજનોને અવશ્ય જણાઈ આવે છે.

૯. નૌકા પ્રબંધ

દોહા : 'સુધિ સુરો ખાચર કહે, તે પ્રભુ પુછું પ્રશ્ન; ઉત્તર આપો એહનો, કૃપા કરી હરિકૃષ્ણ.' ૮૬
પ્રશ્ન : 'ખાખી સંન્યાસી તથા, સંત જગતના જેહ; દે ગાળો તાતી અતી, કહિયે કેવા તેહ.' ૮૭

ઉત્તર :

[નૌકાપ્રબંધ :]

'દે ગાળો અતિ તાતિ તો, તે અસંત સુણ ભ્રાત; જોતાં તેની જાતિ તો, તે દીતિતનુજાત. ૮૮
એવાને અળગા તજો, તે સમ તજો સ્વભાવ; સદા વિકટ સંકટ સમે, ઈશ્વર કરે ભયાવ. ૮૯
પ્રગટે બુદ્ધિ પાંશરી, જો ઈશ્વર અનુકૂળ; અવળિ બુદ્ધિ ઉપજે, પ્રભુ જેને પ્રતિકૂળ. ૯૦
પંદર હતા અસંત જન, પંદર સંત સુખાણ; નવ નવ ગણિ પંદર તજ્યા, ત્યારે વહું વહાણ. ૯૧
રહ્યા અસંત તવર્ણ જ્યાં, અન્યાકારથળ સંત, સુબુદ્ધિ આપે એ રિતે, સ્વભક્તને ભગવંત.' ૯૨

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૨૪/૮૬-૯૨)

પ્રબંધ - સાર : જે અતિ ગાળો બોલે છે તે 'દિતિતનુજાત' એટલે કે દિતિના પુત્ર દેત્યની જાતિ અર્થાત્ અસુર ગણાય છે. તેવા અસુરજનોનો તેમજ તેમના જેવા સ્વભાવનો પણ ખૂબજ ખટકો રાખી શોધી શોધીને ત્યાગ કરવો જોઈએ. પુરુષ પ્રયત્ન પૂર્વક પ્રભુકૃપાથી આ કાર્ય શક્ય બને છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ નૌકા પ્રબંધમાં કુલ ૩૦ અક્ષરો છે તે દરેકને વ્યવસ્થિત સમજવા માટે દરેકની સાથે તેના ૧ થી ૩૦ નંબરો પણ મુકેલા છે, તેથી સમજવામાં સુગમ છે. આ પ્રબંધમાં ઉપરોક્તમાંથી ત્રીજો અર્થાત્ કડી નં. ૮૮મો દોહરો સમાવેશ કરેલ છે.

★ અહિં ઉપરોક્ત ૮૧મી કડીમાં કુલ ૩૦ અક્ષરોમાં ૧૫ અસંત અને ૧૫ સંતની કલ્પના કરેલી છે. તેમાં 'ત' વર્ણ (તા, તિ, તો, તે વગેરે કોઈપણ અક્ષરો)ને વિષે અસંતની કલ્પના કરેલી છે. અને તેને નવના સમુદાયમાં એક 'ત'થી નવમો આવતો 'ત' વર્ણ (અક્ષર)નો ત્યાગ કરવાથી ૧૫ અસંતનો ત્યાગ કરવા કહેલું છે. 'ત' વર્ણનો ત્યાગ કરવાથી અન્ય જે ૧૫ અક્ષરો વધ્યા તે સંતનું પ્રતીક છે. જ્યારે સંત જ રહ્યા ત્યારે આ વહાણ ચાલે છે એમ જણાવ્યું છે.

★ ૧૫ 'ત' વર્ણનો ત્યાગ માટેની રીત :

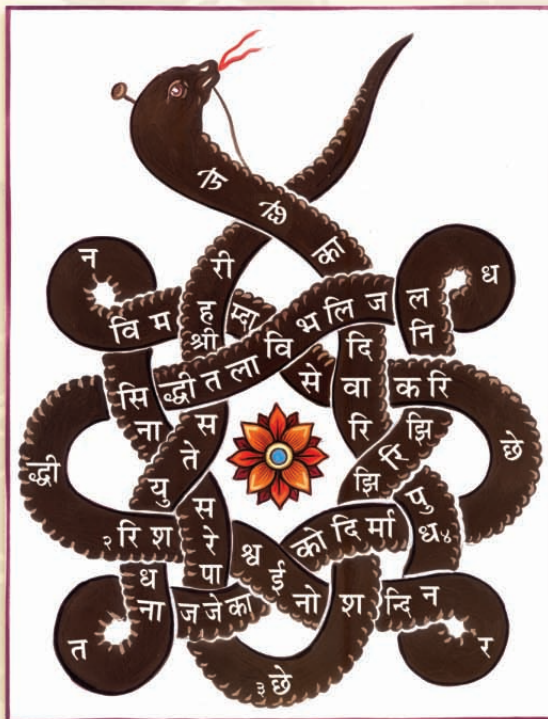
ક્રમ	૯મો વર્ણ	કોના થકી	ક્રમ	૯મો વર્ણ	કોના થકી	ક્રમ	૯મો વર્ણ	કોના થકી
૧.	૮	૧૬થી (૮મો વર્ણ)	૬.	૯	૧૮થી	૧૧.	૨૨	૧૨થી
૨.	૭	૧૬થી (૮મો વર્ણ ત્યાગ કરવાથી)	૭.	૨૭	૧૮થી	૧૨.	૨૩	૧૨થી
૩.	૬	૧૬થી (૭મો વર્ણ ત્યાગ કરવાથી)	૮.	૧૮	૨૬થી	૧૩.	૨૪	૧૨થી
૪.	૫	૧૬થી (ઉપરોક્ત ક્રીસ મુજબ)	૯.	૨૬	૧૬થી	૧૪.	૩૦	૧૬થી
૫.	૧૮	૨૭થી	૧૦.	૨૭	૧૬થી	૧૫.	૧૬	૩૦થી

૧૦. જાગપાશ પ્રબંધ

સ્રાધારા :

‘જે છે કાલિન્દિવારિ રિપુધનરનન્દીશનો ઈશ્વરેશ,
રિહ્દી સિહ્દી ખિલાવી ભલિ જળથળની રીઝિરીઝી દિનેશ;
છે જે પારેખ તેના સિર વિનવિ મહદ્ભાવિ સેવા કરી છે,
ધર્માદી કોથ કાજે જનતન ઘરિયું તે સખી શ્રીહરી છે.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૨૭/૩૩)

પ્રબંધ - સાર : આ પ્રબંધનો પ્રસંગ એવો છે કે, બુધેજમાં અત્રકૂટ કરવા પધારેલા ભગવાન શ્રીહરિની સુરતના ભક્તોએ સુંદર અમૂલ્ય વસ્ત્રાભૂષણો તથા કીનખાપના ગાદી-તકીયા વગેરે અર્પણ કરીને પૂજા કરેલી. ત્યારબાદ માણકીએ અસ્વાર થઈને શોભાયાત્રામાં ચાલતાં શ્રીજીમહારાજને જોઈને એક સખી અન્ય સખીને પૂછે છે : ‘આ સુંદર શ્યામ કોણ છે ? અને આવી સેવા કોણે કરેલી છે ?’ તેના ઉત્તરમાં કહે છે : ‘હે સખિ ! જે શિવ-બ્રહ્માદિ ઈશ્વરોના પણ ઈશ્વર - પરમેશ્વર છે. જેમણે સર્વત્ર જળ-સ્થળાદિમાં અનેકવિધ સમૃદ્ધિ ખિલાવેલી છે એવા ભગવાન છે. તેમના જે પારેખ અર્થાત્ ઓળખનારા ભક્તજનો છે તેમણે જ તે પ્રભુને વિનંતિ-પ્રાર્થના પૂર્વક આવી સેવા ખૂબ

અનુસંધાન પેજ - ૨૩ પર...

૧૧. રથચક્ર પ્રબંધ

અનુષ્ટુપ શ્લોક :

‘તે સદા સુખ દે છે તે, તે છે દેવાધિદેવ તે;
તે વહે વાત માને તે, તેને માને સ્વદાસ તે.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૫૧/૩૮)

પ્રબંધ - સાર : એક સમયે ભગવાન શ્રીહરિ (સોખડા પાસે) માતર ગામથી પસાર થતા હોય છે ત્યારે તે પ્રાંતમાં સત્સંગ ન હોવાથી શ્રીજમહારાજે પોતાના પાર્ષદોને કહી રાખેલું કે કોઈ પૂછે તોપણ અહીં અમારું નામ જણાવશો નહીં. જ્યારે માતરના એક ગરાસિયાએ પાર્ષદને પૂછ્યું : ‘આ કોણ છે?’ ત્યારે તેણે ‘એ ગોવિંદજી નામના શેઠ છે’ એમ ઉત્તર આપ્યો. પછી તે ગરાસિયાએ ભગવાન શ્રીહરિ સાથે સંઘમાં રહેલા એક વિપ્રને પૂછ્યું : ‘તેઓ કેવા શ્રીમંત (શેઠ) છે?’ ત્યારે તેના ઉત્તરમાં વિપ્ર ઉપરોક્ત શ્લોક મુજબ તેને ઉત્તર આપે છે : ‘જે સદા સુખકારી છે, જે દેવાધિદેવ છે; તેમનું વચન જે શિરસાવંધ કરી માને છે તેને પોતાના દાસ જાણી તેમનું કલ્યાણ કરે છે’ એવા આ શ્રીમંત (શેઠ) છે. આ રીતે બાહ્યજે ઉત્તર આપ્યો તેને આ પ્રબંધમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી

અનુસંધાન પેજ - ૨૩ પર...

૧૨. હસ્તિપ્રબંધ

શાદ્લવિકીકૃત :

‘હાથીએ હરિ સ્વારિ સારિ કરિ છે રીજી પુરી ધારીને, ધારિ ધારિ ફરી ફરી ઠરિ ઠરી હેરી હરી સ્વારિને;
શ્રીજી આગળ સ્વાર હાર્ય થઈ હર્ષે છે ઘણા હેતથી, જોવા સૌ સુર ધાઈને ફરિયિ ફરે છે ઠઠ શ્વેતથી.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૫૪/૨૫)

પ્રબંધ - સાર : આ પ્રબંધમાં ભગવાન શ્રીહરિ ધર્મપુરમાં પધારે છે ત્યારે ત્યાંના રાણી કુશળકુંવરબાએ તથા પૌત્ર - રાજા વિજયદેવે શ્રીજીમહારાજને હાથીની અંબાડી ઉપર બિરાજમાન કરેલા - તેની શોભાને નીરખીને પુરવાસીજનો આનંદ પામે છે, તેમજ દેવતાઓ પણ આકાશમાર્ગે જોવા માટે આવેલા છે. તેમની પ્રકાશમાન શ્વેત પંક્તિઓની ઠઠ જામેલી છે. આ રીતે સૌ શ્રીજીમહારાજની હાથીની સ્વારી જોઈને આનંદ પામે છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : પહેલી પંક્તિ - પ્રથમ સૂંઢના અગ્રભાગથી શરૂઆત થઈને કાન સુધીમાં પ્રથમ પંક્તિ પુરી થાય છે ત્યારબાદ બીજી પંક્તિ - જૂલ તથા અંબાડીના નીચેના ભાગમાં રહેલા, ‘ઠ’ - ‘ફ’ વગેરે અક્ષરો મળીને પૂર્ણ થાય છે. ત્યારબાદ ત્રીજી પંક્તિ - જૂલના નીચેના ભાગમાં રહેલા શબ્દોની સાથે મળતા, અનુક્રમે આગળનાં ડાબા પગમાં,

જમણા પગમાં તથા પાછળના જમણા પગમાં, ડાબા પગમાં રહેલા અક્ષરો - મસ્તક ઉપર રહેલા ‘સુર’ શબ્દને મળીને અંબાડીના ઉપરલા ભાગમાં રહેલા ‘ઈ’ વગેરે શબ્દો સાથે મળી હાથીનાં પૂંછ સ્થાને રહેલા શ્વેતથી એ શબ્દની સાથે હસ્તિપ્રબંધ પૂર્ણ થાય છે.

અનુસંધાન પેજ ૨૨ નું ચાલું...

ભાવથી કરેલી છે. જે પ્રભુએ ધર્માદિ સ્થાપન વગેરે કાર્ય માટે આ નરતન ધર્યું છે એવા આ શ્રીહરિ પોતે સ્વયં ભગવાન છે.’

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ નાગપાશ પ્રબંધમાં સર્પના મુખથી શરૂ થઈને પૂંછ સુધીના ભાગમાં આવતા પ્રબંધ પૂરો થાય છે. નાગપાશ જેવી આકૃતિ હોવાથી નાગપાશ પ્રબંધ કહેવાય છે. આ પ્રબંધમાં ચાર પદ છે, તે જ્યાંથી નવું પદ શરૂ થાય છે ત્યાં (ગોળાકાર પ્રદેશમાં) ૧, ૨, ૩, ૪ આ પ્રકારે દરેક પદની સંખ્યા લખેલી છે. તેથી વાંચવામાં સુગમતા રહે છે.

અનુસંધાન પેજ ૨૨ નું ચાલું...

વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ વણી લીધેલો છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : ઉપરોક્ત શ્લોકના - રથચક્ર પ્રબંધમાં મધ્યે જે ‘તે’ શબ્દ છે તે શ્લોકના ચારેય પદની શરૂઆતમાં અને અંતમાં પણ એજ ‘તે’ જે મધ્યવર્તી શબ્દ છે તે જ આવે છે.

૧૩. અશ્વપ્રબંધ

ଓପେନସିଟିଓନ :

‘જે અશ્વ અર્થે અતિ અન્ય ભૂપે, તપો કર્યા ખ્યાત યતીશરૂપે;
ઓપે રૂપાળો અતિ અશ્વિનીશ, સુભાગિ પામે ઈદ લોકઈશ.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૫૪/૩૨)

પ્રબંધ - સાર : ધર્મપુરમાં શ્રીજીમહારાજને પ્રસન્ન કરવા માટે રાજકુંવર વિજયદેવે જે અશ્વને વિવિધ પ્રકારે ખેલાવી ભગવાન શ્રીહરિને મુજરો કરી પ્રણામ કરેલા તે ઈન્દ્રના ઉચ્ચૈઃશ્રવા અશ્વ તુલ્ય અશ્વ આ લોકમાં ઘણા તપના ફળરૂપે કોઈ અતિ ભાગ્યશાળી રાજાને જ પ્રાપ્ત થાય છે એવો તે વિજયદેવ રાજાના અશ્વનો મહિમા વર્ણવેલો છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ અશ્વ પ્રબંધમાં મુખ નીચેથી શરૂઆત, બીજું પદ - જૂલમાં, ત્રીજું પદ જૂલની નીચેના ભાગ(પેગડા)થી શરૂઆત ત્યારબાદ ચારે પગ અને જૂલમાં રહેલા એક એક અક્ષર સાથે અનુસંધાન છે. અશ્વની જૂલના નીચેના ભાગમાં ગોઠવાયેલા શબ્દાક્ષરો, ત્રીજા અને ચોથા પદના અશ્વના ચરણમાં રહેલા શબ્દાક્ષરોના પ્રથમ અથવા અંતિમ અક્ષરરૂપે જોડાઈને તે તે દરેક શબ્દોને પૂર્ણ કરે છે. આવી અદ્ભૂત કળા આ **અશ્વપ્રબંધ**માં ગૂંથાયેલી છે. જે બુદ્ધિની કસોટીરૂપ છે. સમજવાની સુગમતા માટે જ્યાં જ્યાં નવા પદનો પ્રથમાક્ષર છે ત્યાં ત્યાં ૧, ૨, ૩, ૪ આ ચારે અંકની નિશાની મુકાયેલી છે. ત્યાંથી વાંચવાની શરૂઆત કરીને આજુબાજુમાં અનુસંધાન પૂર્વક જોવાથી શ્લોકના દરેક પદાક્ષરોની કડી મળી રહે છે.

૧૪. વૃક્ષપ્રબંધ અને દોલપ્રબંધ

ઈન્દ્રવજા :

‘રે આમ્ર તારી તરુતા નિહાળી, તારી પ્રભા ભૂતળ ભાગ્યશાળી;
ભાસે મને તે તુજને કહું છું, નેહી સદા કૃષ્ણપદાબજ તું છું.૫૭
રે આમ્ર કેવું તપ કેવી ભક્તી, કે તેં કરી કાંઈ પુરી પ્રયુક્તી;
રીઝયા હરિ કેમ કરી તને તે, રીતિ કહો એહ અહો મને તે.’૫૮

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૫૮/૫૭-૫૮)

વસંતતિલકા :

‘દોળાનિ સારિ રચના સજતાં રચાવી, વીચારતાં જ કહિયે શિરને નમાવી;
વીમાન ને રથ રુડા નથિ રે જણાતાં. દોળે નમાવિ શિર સો વિબુધો જતાતા.૬૦

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૫૮/૬૦)

પ્રબંધ - સાર : વડતાલ ફૂલદોલ ઉત્સવમાં ભગવાન શ્રીહરિ જે બે આંબા વચ્ચે બાર બારણાનાં હિંડોળામાં ઝૂલેલા હતા તેને પ્રેમથી નિહાળીને પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ તે આ બંને આંબાની ભાગ્ય-પ્રશંસા બે શ્લોકથી વર્ણવી છે; તેમજ જેમાં શ્રીજીમહારાજ ઝૂલેલા તે દેવતાઓને પણ વંદનીય હિંડોળાનો પણ અદ્ભુત મહિમા તૃતીય શ્લોક પ્રબંધથી જણાવેલ છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ ચિત્રમાં બંને બાજુ વૃક્ષોમાં ઉપરોક્ત બંને શ્લોકની કડીઓ સમાવેશ કરેલ છે. વૃક્ષની ટોચથી નીચે આવતા જ્યાં જ્યાં આડી ડાળીઓ છે ત્યાં મોટા કેપીટલ અક્ષરો છે તેને ડાળીના જમણા ભાગમાં રહેલા પ્રથમાક્ષર સાથે મેળવવાથી શ્લોકાક્ષરની કડી મળે છે. આ રીતે એક-એક મળી બંને શ્લોકનાં વૃક્ષ પ્રબંધ સંપૂર્ણ થયેલ છે.

★ ત્યારબાદ વચ્ચે દોલ એટલે હિંડોળાનાં શ્લોકનો પ્રબંધ છે. જેમાં હિંડોળાની જમણી બાજુથી શરૂઆત થઈને ડાબી બાજુ શ્લોક-કડીની પૂર્ણતા થયેલી છે.

૧૫. હોજપ્રબંધ

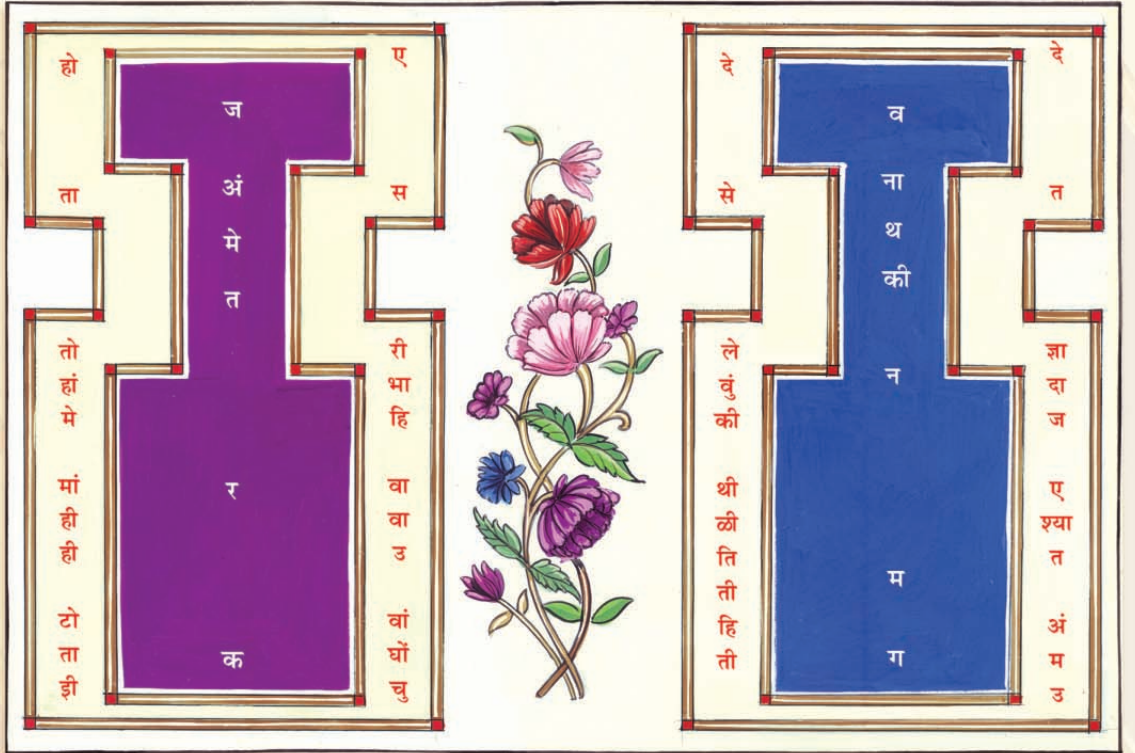
હોજપ્રબંધ પહેલો : [રથોદ્ધતા :]

‘હોજ એ જ સજતા જહાં અમે, રીત ભાત હિત તો તહાં તમે; વાર વાર ઉરમાં રહી રહી, વાંક ઘોંક ચુક ટોકતા કહી.’

હોજપ્રબંધ બીજો : [રથોદ્ધતા :]

‘દેવ દેવ તવ સેવના થકી, જ્ઞાનદાન જન લે નવું નકી; એમ શ્યામ તમથી મળી મતી, અંગ અંગ ઉગતી ગઈ ગતી.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૭/૬૧/૬-૭)

પ્રબંધ - સાર : વડતાલ - ફૂલદોલોત્સવમાં સંતોની વિનંતિથી ભગવાન શ્રીહરિ, જ્ઞાનબાગમાં રહેલા રંગના બંને કુંડ પાસે આવીને તેની રચનાને નિહાળવાપૂર્વક સંતોને પૂછે છે : ‘આ કુંડની રચના સરસ કરી છે. આવી રચનાની કળા તમો ક્યાંથી શીખી આવ્યા?’ ત્યારે સંતો કહે છે : ‘હે મહારાજ! આ હોજ રચવાનું કામઆપની કૃપાથી જ પૂર્ણ થયેલું છે. આ કાર્ય થતું હતું ત્યારે તમો જ અમારા અંતરમાં રહીને શુભ પ્રેરણા કરતા હતા. હે દેવાધિદેવ પ્રભુ ! તમારા પ્રસંગથી જનો નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે તમારા સ્વરૂપમાં જોડાઈને આપની જ શુભ પ્રેરણાથી આ કાર્ય અમોએ સંપૂર્ણ કરેલું છે.’ (આ પ્રકારે બંને હોજપ્રબંધમાં આ પ્રસંગને વણી લીધેલો છે.) ત્યારબાદ શ્રીજીમહારાજ અતિ પ્રસન્ન થઈને સંતો સાથે આ ‘સંતકુંડ’ અને ‘હરિકુંડ’માં રંગોત્સવ કરે છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ હોજપ્રબંધમાં હોજની મધ્યે રહેલા ‘જ’ - ‘ત’ વગેરે અક્ષરો સાથે તેની ચોતરફ નજીકમાં રહેલા - ઉપરની જમણી બાજુથી આરંભીને રહેલા ‘હો’ - ‘રી’ વગેરે શબ્દાક્ષરો મેળવવાથી સુગમતાથી વાંચવાની કડી મળી રહે છે.

૧૬. શિખરપ્રબંધ

શિખરપ્રબંધ પહેલો : [હરિગીતછંદ :]

‘સર્વે અસલ કૃત ધીર જન મળી ઠિક ખરાં શિખરો હશે, જુથ શિર મુગટસમ આ જણાશે શિખર સરસ અધિક થશે.’
દોહરો : ‘જીવન બોલ્યા જોઈને, શિખરો રચ્યાં રુચિર; મમ તમ મત રત થઈ તમે, રચ્યાં રૂપ મંદિર.’

શિખરપ્રબંધ બીજો : [અથ ત્રિપદાક્ષરે ચતુર્થપાદ સર્વતોભદ્ર :]

‘મમ તમ મત રત મમત રચિ, રત મમત રચિ રુચિર; તમ મત રચિ રૂપ રુચિર, તમ મત રચિ રૂપ મંદિર.
બોલ્યા મુનિજન જોઈને, નવા શિલ્પ વિદ્વાન; નવા પ્રભુ શિખરો નવાં, નવે નવું જ નિદાન.’

શિખરપ્રબંધ ત્રીજો : [મોતીદામછંદ :]

‘નવા વિદવાન નવા પ્રભુ એહ, નવાં શિખરોની નવી વિધિ તેહ; થશે ચતુરાનન દેખત લીન, નવીન નવીન નવીન નવીન.’
(શ્રીહરિલીલામૃત : ૮/૬/૫૧-૫૫)

પ્રબંધ - સાર : અહીં વાતનો પ્રસંગ એવો છે કે, ભગવાન શ્રીહરિએ વડતાલ મંદિરનું ખાતમુદૂર્ત કર્યું ત્યારે ત્યાં વડોદરાના, શ્રીનગરના તથા નડિયાદના શ્રેષ્ઠ ગણાતા શિલ્પીજનો પણ આવેલા હતાં. તે સર્વેને પોતપોતાના મનમાં એમ હતું કે, ‘શ્રીજીમહારાજ આ મંદિર કાર્ય મારા જ મુખ્યપણા નીચે કરાવે.’ તેથી ભગવાન શ્રીહરિએ તેમને બોલાવીને ત્રણેય શહેરના શિલ્પીઓને એક એક શિખરનું નકશીકામયુક્ત ચિત્ર (નકશો) બનાવવાનું કહ્યું. તેમાં ‘જેનું ચિત્રકામ શ્રેષ્ઠ જણાશે તેને આ કાર્ય મુખ્યપણે સોંપવું’ એમ નક્કી કરવાથી શિલ્પીજનો પોતપોતાના શિખરના ચિત્રને એક-બીજાથી સુંદર બનાવવાનાં મમત્વ પરાયણ થઈ ચિત્ર તૈયાર કરી શ્રીજીમહારાજને બતાવે છે. તેમાં વડોદરાના શિલ્પી જે દામોદર અને પુરુષોત્તમ બંને સાથે હતા તેમણે પોતાનું શિખર-ચિત્ર બતાવતી વખતે ભગવાન શ્રીહરિ પ્રત્યે જે વચનો કહ્યા હતા તે આ પ્રસંગમાં (શ્રીહરિલીલામૃત : ૮/૬/૫૦માં) વર્ણન કરેલ છે. તે ભાવાર્થને પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ ઉપરોક્ત હરિગીતછંદમાં **શિખરપ્રબંધથી કડી નં. ૫૧**માં વણી લીધેલ છે. તેમાં બંને શિલ્પીઓ એવું કહે છે : ‘હે હરિ ! સર્વે શિલ્પજ્ઞોએ તૈયાર કરેલા નકશા મુજબ અસલી (મૂર્તિમંત) શિખરોમાં આ પ્રમાણે કરેલું શિખર સર્વ શ્રેષ્ઠ થશે.’ કડી નં. ૫૨ (દોહરો)માં ભગવાન શ્રીહરિ ત્રણેય ગામના શિલ્પીઓના ચિત્ર જોઈને કહે છે : “તમોએ ત્રણેએ સરસ શિખરોની રચના કરી છે. ‘મમ તમ મત રત થઈ તમે, રચ્યા રૂપ મંદિર’ અર્થાત્ તમોએ એકબીજાએ પોતાના કાર્યની શ્રેષ્ઠતાના મમત્વ પરાયણ થઈને પોતપોતાની રુચિ અનુસાર શ્રેષ્ઠ મંદિર-શિખરોની રચના કરી છે.” આ દોહરામાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ અનેકાર્થી - અલંકાર મુકીને બીજા અર્થમાં શ્રીજીમહારાજની રુચિ પણ જણાવેલી છે : ‘તમોએ મારા મત = રુચિને અનુસારે સરસ ચિત્ર બનાવ્યા છે.’ આ દોહરાને અનુસારે **શિખરપ્રબંધ - ૨**ની રચના થયેલી છે.

ત્રીજા પ્રબંધમાં સંતોએ શિખર-નકશાચિત્રને જોઈને કરેલી પ્રશંસાનો ભાવાર્થ સમગ્રપણે વણી લીધેલો છે. આ નવા (ઉત્સાહી) વિદ્વાનો અને નવા (અપૂર્વ પ્રગટ થયેલા) પ્રભુ એને તેમણે રચાવેલા નવા શિખરોની અલૌકિક કારીગરી જોઈને બ્રહ્મા જેવા પણ આ અનેકવિધ નવીનતાના આશ્ચર્યમાં ગરકાવ બની જશે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : ત્રણે શિખરમાં અલગ-અલગ કુલ ત્રણ છંદ-પ્રબંધનો સમાવેશ કરાયેલો છે. વચ્ચેના શિખર પ્રબંધમાં **સર્વતોભદ્ર**-પ્રબંધ રચના છે. જે આગળ-પાછળ બંને બાજુથી વાંચી શકાય તેવી તેમાં કળા સમાયેલી છે.

૧૭. ચામરપ્રબંધ

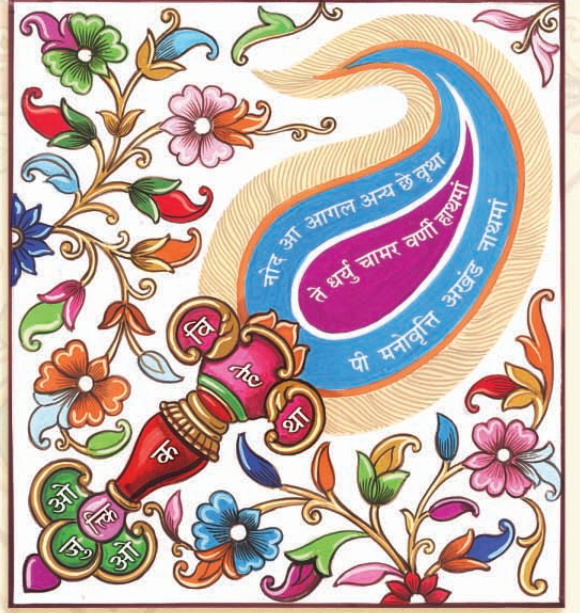
હોજપ્રબંધ પહેલો : [સ્થોહ્લતા :]

‘ચમરી ચમરી થઇ ખરી, ભ્રમરી જેમ હરિશિરે ફરી; મરિ તેહ ફરી શું ઉહ્લરી, મરિચી થે હરિમુખ ચામરી.’

અથ દ્વિતીય ચામર પ્રબંધ : [ઇંદ્રવંશા :]

‘જુઓ જુઓ જુકિત કવિ કહે કથા, વિનોદ આ આગળ અન્ય છે વૃથા;
હેતે ધર્યું ચામર વર્ણી હાથમાં, થાપી મનોવૃત્તિ અખંડ નાથમાં.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૮/૨૧/૨૧-૨૨)

પ્રબંધ - સાર : ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ ગઢપુરથી વડતાલ મંદિરની પ્રતિષ્ઠાથી વડતાલ પધારે છે ત્યારે સામૈયામાં વડોદરાના સયાજીરાવ મહારાજાએ મોકલેલા હાથી ઉપર બિરાજમાન હોય છે. અને બાજુમાં બેઠેલા વાસુદેવાનંદ બ્રહ્મચારી તથા અખંડાનંદ બ્રહ્મચારી ભગવાન શ્રીહરિને ચામર ઢોળે છે. આ સમયે ચામરની કેવી શોભા છે તેનું વર્ણન ઉપરોક્ત પ્રબંધમાં કરેલું છે. : જેના શરીરના રોમથી આ ચામરનું નિર્માણ થયું છે એ ચમરી ગાય જ જાણે કે ચૈતન્યમય સ્વરૂપ ધારીને શ્રીજીમહારાજની સેવા કરી રહી હોય અને ભ્રમરીની માફક ચારે બાજુ ફરતી હોય તેમ જણાય છે, અથવા તો એ ચમરી જ ભગવાન શ્રીહરિના મુખની કાંતિની એકાદ કિરણનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ચારે બાજુ ફરતી શોભી રહી હોય તેમ જણાય છે.

દ્વિતીય પ્રબંધમાં આ રીતે શ્રીજીમહારાજની શોભાની અલોકિકતાનું વર્ણન કરેલું છે કે, જ્યાં આ રીતે ખૂબ હેતથી ભગવાન શ્રીહરિની સેવા થતી હોય અને ભગવાનમાં મનવૃત્તિને અખંડ રાખતા હોય તેથી અધિક સુખદાયી બીજી કોઈ વાત નથી.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : આ ચામર પ્રબંધ આપમેળે થોડો પ્રયત્ન કરવાથી તેમજ થોડી બુદ્ધિમત્તાનો ઉપયોગ કરવાથી વાંચી શકાય તેવું સુગમ છે. આ પ્રબંધનું જ્ઞાન મનને વિનોદ અને બુદ્ધિને ઉત્કૃષ્ટ કરનારું છે.

૧૮. મયૂરપ્રબંધ

સગદરા :

‘મોરો સોરો કરો છો ધરી મુદ મદથી શાથિ રીઝ્યા સ્વચિતે, આશા ધારી હતી જે પ્રગટ હરિ મળે તે મળ્યા રૂડી રીતે; કીધી એવી દયા તેથકી મુકીમુકીને સૌ કળા સાધી સારી, બોલો છો એવી વાણી સ્વરવિદ જનને યાદ આવે મુસારી.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૮/૨૨/૮)

પ્રબંધ - સાર : ભગવાન શ્રીહરિ ગઢપુરથી વડતાલ મંદિરની પ્રતિષ્ઠાએ અનેક ઘોડેશ્વારો સાથે હાથી ઉપર બિરાજીને જઈ રહ્યા છે ત્યારે દરેક ઋતુઓ ત્યાં મૂર્તિમંત સ્વરૂપ ધારણ કરીને શ્રીજીમહારાજના દર્શન કરવા માટે એક પછી એક અનુક્રમે આવે છે. તેમાં જ્યારે વર્ષાઋતુ દર્શનાર્થે આવે છે ત્યારની શોભાનું વર્ણન પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ કર્યું છે : હસ્તિરૂપ પર્વત ઉપર બિરાજમાન શ્રીહરિને મેઘસમાન શ્યામસુંદર જોઈને તથા વાંજિત્રોના નાદને મેઘગર્જનાના સ્વરૂપમાં સાંભળીને મયૂરો કળા કરીને ટહુકા કરવા લાગ્યા ત્યારે તેને જોઈને સંતજનો તેના ભાગ્યને બિરદાવે છે : ‘હે મયૂરો ! તમે ધન્યભાગી છો, જે માટે આ રીતે કળા કરીને ભગવાન શ્રીહરિને તમે રીઝવો છો. અને એવા તો ટહુકા કરો છો કે જેને સાંભળીને સ્વરવિદ જનોને પણ શ્રીહરિની સ્મૃતિ કરાવી દે એવી તે વાણી છે.’ આ રીતે સંતોએ કરેલી પ્રશંસાના શબ્દો આ મયૂર પ્રબંધમાં ગૂંથાયેલા છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : મોરના મુખમાં માળા છે ત્યાંથી શરૂઆત કંઠ, કલંગી, ડોક, ચરણ, પાંખ તથા પીછામાં આ સગદરા છંદનો મયૂર પ્રબંધ સમાવિષ્ટ થયેલો છે.

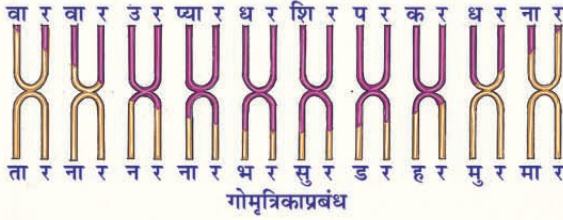

૧૯. ચક્ર પ્રબંધ

દોહરો :

‘વાર વાર ઉર ધ્યાર ધર, શિરપર કર ધરનાર; તારનાર નરનાર ભર, સુર કર હર મુર માર.’

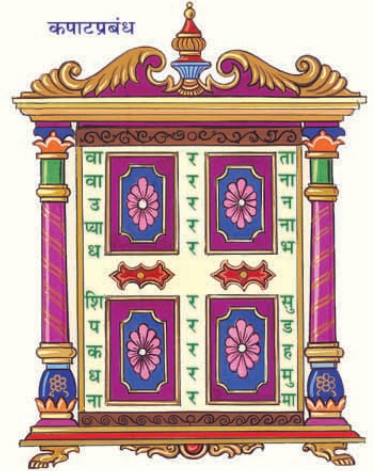
(શ્રીહરિલીલામૃત : ૮/૨૩/૬૮)

અશ્વગતિપ્રબંધ

કપાટપ્રબંધ

પ્રબંધ - સાર : શ્રીજીમહારાજ વડતાલ પ્રતિષ્ઠાર્થે પધાર્યા ત્યારે અગાઉથી સ.ગુ. શ્રી નિત્યાનંદ સ્વામી વગેરે સંતો દ્વારા વડોદરાથી પ્રાપ્ત કરાયેલી શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવની મૂર્તિઓ જોવા માટે શ્રી નિત્યાનંદ સ્વામીની વિનંતિથી ભગવાન શ્રીહરિ પધારે છે અને કૃપાદૃષ્ટિથી તે મૂર્તિઓને આચ્છાદિત વસ્ત્ર દૂર કરી નિહાળે છે - ત્યારે તે નારાયણની મૂર્તિના આયુધો આડાઅવળા હતા તે વ્યવસ્થિત થયા - નીચેના જમણા હાથમાં જ્યાં ચક્ર હતું ત્યાં ગદા થઈ અને જ્યાં - ડાબા હાથમાં ગદા હતી ત્યાં ચક્ર ગોઠવાઈ ગયું. પછી શ્રીહરિ સ્વામીને કહે : ‘આ તો બરાબર છે ને તમે કેમ કહો છો કે બરાબર નથી.’ ત્યારે સ્વામી કહે : ‘મહારાજ, એ તો આપની કૃપાથી જ સરખું થયેલું છે.’ આ સાંભળીને શ્રીહરિએ રાજી થઈને સ્વામી ઉપર હાથ મુક્યો, ત્યારે સ્વામી ઉપરોક્ત શ્લોકના ભાવાર્થથી સ્તુતિ કરે છે તેને આ પ્રબંધમાં સમાવી લેવામાં આવ્યો છે.

શ્લોકનો ભાવાર્થ એ છે કે, હે શ્રીહરિ ! તમોએ આજે જેમ મારા ઉપર હાથ મુકીને અનુગ્રહ કર્યો છે તેવો જ અનુગ્રહ અને પ્રેમ જીવનપર્યંત તમો કરતા જ રહેજો. હે હરિ ! આપ અપાર નરનારીઓના સમુદાયને તારનારા અને દેવતાઓનાં ભયને ટાળનારા તથા મુર નામના દૈત્યને મારનારા (મુરારિ) છો.

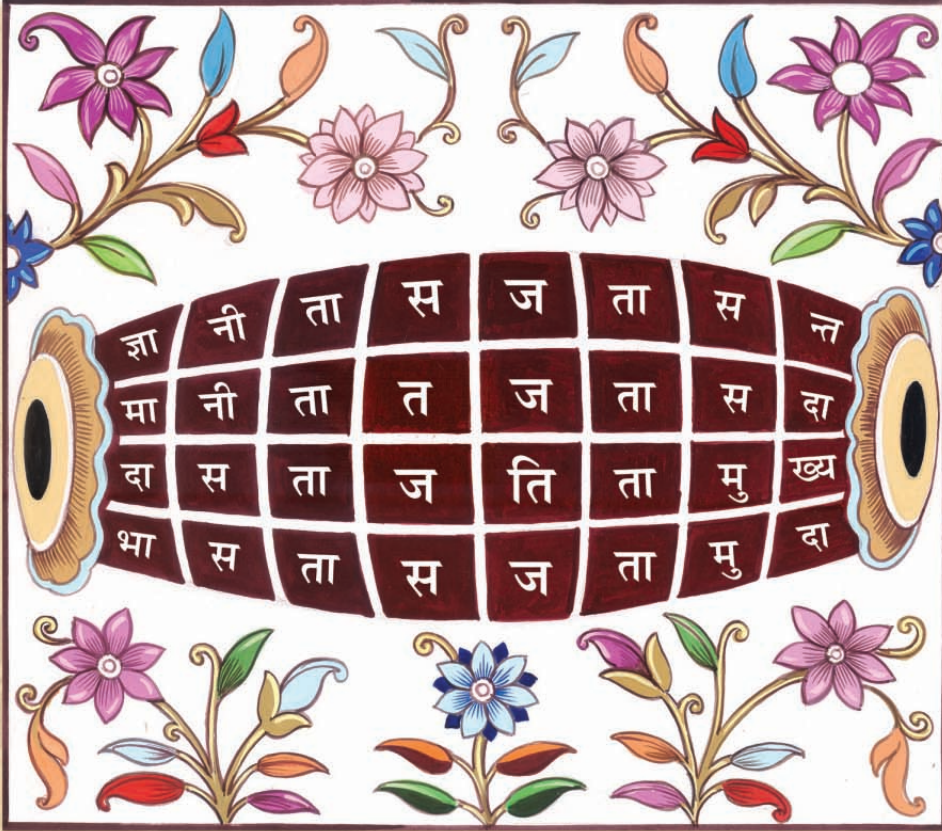
પ્રબંધ - સમજૂતિ : ઉપરોક્ત ભગવાન શ્રીહરિની સ્તુતિનો એક જ દોહરો - ચક્રપ્રબંધ, ગોમૂત્રિકા, અશ્વગતિ તથા કપાટ વગેરેના ચિત્રોમાં સમાવિષ્ટ કરાયેલો છે.

૨૦. મૃદંગપ્રબંધ

અનુષ્ટુપશ્લોક :

‘જ્ઞાનીતા સજતા સન્ત, માનીતા તજતા સદા; દાસતા જતિતા મુખ્ય, ભાસતા સજતા મુદા.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૮/૬૩/૧૮)

પ્રબંધ - સાર : શ્રીજીમહારાજે ગઢપુર મંદિરમાં શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજ તથા શ્રી વાસુદેવનારાયણ આદિક દેવોની સ્થાપના કરી ત્યારે ખૂબ મોટો ઉત્સવ થયો, જયજયકારની સાથે વાંજિયોના નાદ તેમજ બંદૂકોના બહાર થયા; આ સમયે દેવતાઓ પણ આકાશમાર્ગે આવીને પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા થકા નાચગાન કરવા લાગ્યા. આ રીતે ક્યારેય ન થયો હોય તેવો અદ્ભુત ઉત્સવ થયો, બ્રહ્મા-શંકરાદિ દેવો પણ ખૂબ આનંદ પામ્યા. આ સમયે સંતો ત્યાં તાલ-મૃદંગ લઈને ભગવાન શ્રીહરિના ગુણોનું કીર્તનગાન કરવા લાગ્યા. કીર્તન-ભક્તિ કરતાં સંતોમાં કેવા ગુણો હતા તે આ સંતો દ્વારા વગાડેલા મૃદંગને વિષે જ આ મૃદંગ પ્રબંધના માધ્યમથી પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ વણી લીધેલા છે : સંતો જ્ઞાન ગુણનો સદાય આદર કરે છે, માનદોષનો ત્યાગ કરે છે, દાસપણું અને યતિપણું આદિક સદ્ગુણોનો ખૂબજ પ્રેમથી સત્કાર કરે છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : મૃદંગના ઉપરના ભાગથી ક્રમશઃ આડી લીટી વાંચતા થકા ઉપરોક્ત શ્લોકના ચારેય પદો ચાર લીટીમાં સુગમતાથી સમજ શકાય તેમ છે.

૨૧. ચોઘડિયા કમલ પ્રબંધ

દોહરો :

‘રવિદિન પ્રથમઉદ્દેગ ચળ, લાલ અમૃત ને કાળ; પછી શુભ રોગ ઉદ્દેગ પછિ, પ્રતિદિન ચોથું ભાળ.’

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૧૦/૮/૩૩)

પ્રબંધ - સાર : વડતાલમાં આદિઆચાર્ય શ્રી રઘુવીરજી મહારાજશ્રીએ વિ.સં. ૧૯૧૨માં ચાતુર્માસમાં જ્યારે ચાર મહિના સુધી શ્રી સત્સંગિજીવનની છાવણી કરાવી ત્યારે પ્રથમ શ્રી અક્ષરાનંદ સ્વામી આદિ સદ્ગુરુ સંતોને પોતાનો શ્રી સત્સંગિજીવનની પારાયણ કરાવવાનો વિચાર જણાવીને પછી તેના પ્રારંભનું મુહૂર્ત જોવા માટે વિપ્ર દયારામ નામના જોષીને બોલાવ્યા ત્યારે તેઓ શ્રી રઘુવીરજી મહારાજના પૂછવાથી છાવણીના પ્રારંભનું મુહૂર્ત જોતા થકા શુભ મુહૂર્ત જોવાની રીત બતાવે છે. તે આ ચોઘડિયા-કમલ પ્રબંધમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રી દ્વારા ગૂંથી લેવામાં આવેલ છે.

પ્રબંધ - સમજૂતિ : દિવસનો આઠમો ભાગ એટલે દોઢ કલાકનું એક ચોઘડિયું ગણાય છે. ઉપરોક્ત દોહરામાં રવિવારના ચોઘડિયાને અનુક્રમે વર્ણવ્યા છે. જે ચોઘડિયું સવારમાં પહેલું હોય તે સાંજે છેલ્લું એટલે આઠમું હોય છે. તેમજ આગલા દિવસે જે ચોથું હોય (જેમ કે રવિવારે અમૃત ચોઘડિયું ચોથું છે) તે બીજે દિવસે (સોમવારે) પ્રથમ હોય છે. આ પ્રમાણે દરેક વારના આઠ આઠ મળી કુલ ૫૬ (છપ્પન) ચોઘડિયા ઉપરોક્ત કમલ પ્રબંધથી સરળતાથી જાણી શકાય છે એવી અદ્ભુત કળા તેમાં રહેલી છે.

સર્વે હરિભક્તોને ઘેર બેઠાં સત્સંગનો દિવ્ય લ્હાવો
આજે જ આપના ઘરમાં વસાવો...સાંભળવા તેમજ જોવાલાયક...

‘ડી.વી.ડી., વી.સી.ડી., એમ.પી-૩’

ઘડાલા ભક્તજનો ! સર્વાવતારી, સર્વોપરી ઈષ્ટદેવ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે આપણને ગ.અં. પ્ર. ૨૪માં વચનામૃતમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે, ‘જેને કથા-વાર્તાનું અંગ નહિ હોય તેની કોરની એમઅટકળ કરવી કે તેની વિષે મોક્ષકારી રૂડા ગુણ નહિ આવે.’ માટે તો સ.ગુ. બ્રહ્માનંદ સ્વામી પોતાના કીર્તનમાં કહે છે કે :-‘સંત સમાગમકીજે હો નિશદિન, સંત સમાગમકીજે.’ પરંતુ અત્યારે કળિયુગમાં નિત્ય સંતોનો સમાગમમળવો અશક્ય છે. તેમજ ધમાલીયા જીવનમાં સમય કાઢીને સાચા સંતો સુધી પહોંચી કથા-વાર્તાનો લાભ લેવો પણ મુશ્કેલ છે. ત્યારે આવા આધુનિક આશીર્વાદસમા યુગમાં પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીની અમૃતવાણી તેમજ દેશ-વિદેશ સુપ્રસિદ્ધ કથાકાર સરધાર નિવાસી પૂ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના સમધુર કંઠે ગવાયેલ કથા-પારાયણ અને સ્વામી શ્રી પૂર્ણસ્વરૂપદાસજી તથા હરિકૃષ્ણ પટેલના કોકિલ કંઠે ગવાયેલ કીર્તન-સંગીત સુરાવલી વગેરેની ‘વી.સી.ડી., સી.ડી., એમ.પી-૩, તેમજ ઓડિયો કેસેટ’ ના માધ્યમથી ઘેર બેઠાં કથા-વાર્તાનો લાભ લઈ શકાય અને ઘર-પરિવારમાં સત્સંગના રૂડા ગુણ ઊતરે તેવું બીજું કાંઈ સુગમસાધન નથી. માટે જરૂરીયાતને ધ્યાનમાં રાખી હરિભક્તોના સૌજન્યથી નાનામાં નાના હરિભક્તો પણ ઘેર બેઠાં કથાવાર્તાનો લાભ લઈ શકે એટલા માટે પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮શ્રી આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદાત્મક આજ્ઞાથી સરધાર મંદિર દ્વારા અનેકવિધ કેસેટોનું પ્રકાશન એકદમઓછા મૂલ્ય થઈ રહ્યું છે. અને જેના માધ્યમથી દેશ-વિદેશમાં વસતા હજારો હરિભક્તો સત્સંગનું સાચુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જીવનની ધન્યતા અનૂભવે છે. જેનું લીસ્ટ નીચે મુજબ છે.

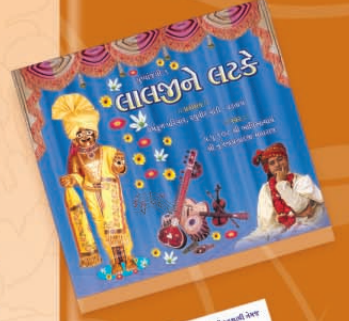
અમૃતવાણી

૧. આઠમી સત્સંગછાવણી - સરધાર	૪
૨. નવમી સત્સંગછાવણી - સરધાર	૨
૩. વલ્લભીપુર કથા પારાયણ	૨
૪. પલાણા શતામૃત મહોત્સવ	૨
૫. સાવરકુંડલા કથા પારાયણ	૧
૬. પુના કથા પારાયણ	૧
૭. લાલજીને લટકે (કીર્તન સુરાવલી)	૧
૮. કીર્તન આરાધના	૧
૯. વાલપના વેણ	૨
૧૦. અમૃત વર્ષા મેહ	૨
૧૧. દિવ્ય અમૃતધારા - બોટાદ	૧
૧૨. દિવ્ય અમૃતવાણી - માણાવદર	૨

૧૩. ૩૩મો જન્મોત્સવ-રંગોત્સવ	૧
૧૪. દિવ્ય ઉપદેશાત્મક અમૃતધારા-સુરત	૨

કથા-પારાયણ

૧. શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવન કથા	૩૦
૨. વચનામૃત વિવેચન (અંત્ય પ્રકરણ)	૨૮
૩. વચનામૃત વિવેચન (સારંગપુર પ્રકરણ)	૧૬
૪. વચનામૃત વિવેચન (પંચાળા પ્રકરણ)	૮
૫. કીર્તન વિવેચન (ધ્યાન ધર ધ્યાન ધર...)	૫
૬. કીર્તન વિવેચન (છાંડીકે શ્રીકૃષ્ણ દેવ.)	૬
૭. કીર્તન વિવેચન (બોલ્યા શ્રીહરિ રે...)	૫
૮. આગમન મહોત્સવની ભવ્યતા	૪
૯. દક્ષિણ ભારત ટ્રેનયાત્રા	૨
૧૦. ઉત્તર-પૂર્વ ભારત તીર્થયાત્રા	૬
૧૧. ઉદ્ઘાટન સમારોહ તથા ભવ્ય શાકોત્સવ	૩

૧૨. સત્ય શું	૨
૧૩. શ્રી સ્વા. બાળયુવા મહોત્સવ	૨
૧૪. ગુરુપૂર્ણિમા મહોત્સવ-વડતાલ	૨
૧૫. શ્રીહરિ તીરોધાનલીલા	૧
૧૬. વડોદરાની સભા	૧
૧૭. આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોત્તરી	૨
૧૮. જીવન ઉપયોગી પ્રવચનો	૩
૧૯. શ્રીધનશ્યામલીલામૃત	૧૭

વિવિધ MP3 સી.ડી.ઓ

૧. શ્રીમદ્ સત્સંગિજ્ઞાન કથા	૪
૨. વચનામૃત વિવેચન (ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ)	૬
૩. વચનામૃત વિવેચન (ગઢડા અંત્ય પ્રકરણ)	૩
૪. શ્રીમદ્ ભાગવત કથા	૪
૫. વચનામૃત વિવેચન (ગઢડા કારિયાણી પ્રકરણ)	૧
૬. પ્રભુ પામ્યાનો માર્ગ	૧
૭. સ્વામીની વાતો	૩
૮. પહેચાન	૧
૯. સત્ય સિદ્ધાંત	૧
૧૦. શ્રી સત્સંગિજ્ઞાનના મુખ્ય પ્રસંગો	૧
૧૧. જીવનરાહના વિવિધ પ્રસંગો	૧
૧૨. શ્રીધનશ્યામલીલામૃત	૧
૧૩. વચનામૃત પંચાળા પ્રકરણ	૧
૧૪. વચનામૃત સારંગપુર પ્રકરણ	૨
૧૫. શ્રીમદ્ ભાગવતના મુખ્ય પ્રસંગો	૧
૧૬. કીર્તન વિવેચન (ધ્યાન ધર ધ્યાન ધર...)	૧
૧૭. કીર્તન વિવેચન (છાંડીકે શ્રીકૃષ્ણ દેવ.)	૧
૧૮. કીર્તન વિવેચન (બોલ્યા શ્રીહરિ રે...)	૧

ભજન-કીર્તન-ધૂન સી.ડી.ઓ

૧. મંગલકારી સ્વામિનારાયણ ધૂન	૧
૨. નિત્ય નિયમ	૧
૩. સુપન અનુપમ	૧
૪. કીર્તનધારા	૧
૫. બ્રહ્મમહોલના કવિ-૧	૧
૬. બ્રહ્મમહોલના કવિ-૨	૧
૭. હરિવર મારા હાથે જમાડું...	૧

સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથની રચના કરનાર, હજારો હરિભક્તોને કથા-વાર્તાથી વૃક્ષ કરી સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરનાર આચાર્ય પ્રવર

પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રી

જન્મ : સં. ૧૮૦૮, ચૈત્ર વદ - ૩૦ ગાદીપદ્મભિષેક : સં. ૧૮૩૫, શ્રાવણ વદ - ૮
અક્ષરવાસ : સં. ૧૮૫૫, ભાદરવા સુદ - ૮

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના દક્ષિણ વિભાગ વડતાલ દેશના તૃતીય આચાર્ય ચૂડામણી પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીની ૧૧૦મી પુણ્યતિથિ પ્રસંગે તેઓશ્રીના જીવનકવનનું દર્શન કરી તથા તેઓશ્રીએ કરેલા શાસ્ત્રોનું રસપાન કરી તેમજ તેઓશ્રીના કરેલા અનેક કીર્તનોને યાદ કરીને એ મહાપુરુષના જીવનમાંથી કંઈને કંઈ સદ્બોધ ગ્રહણ કરીએ. કારણ કે તેઓશ્રીનું જીવન એવું દિવ્ય અને ભવ્ય હતું કે, સંપ્રદાયના તમામ આબાલ-વૃદ્ધ આશ્રિતો માટે દિવાદાંડી રૂપ હતું.

જેમણે આ પૃથ્વી ઉપર માત્ર ૪૭ વર્ષ રહીને 'જેમ ઘૂપસળી પોતે બળી જઈ અન્યને સુવાસ પ્રદાન કરે છે' તેમતેઓશ્રીએ સમગ્ર શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના દરેક અંગોને સુવાસ પ્રદાન કરી છે. તેમાંય પૂજ્યશ્રીના અંતિમવીશ વર્ષ - જેઓ આચાર્યપદે વિરાજમાન રહ્યા તે જીવનકાર્ય તો ઘણું અલૌકિક હતું. કારણ કે ભવિષ્યમાં કે વર્તમાનકાળે કોઈને પણ સંપ્રદાયની પુષ્ટિ કેમથાય ? ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના સિદ્ધાંતોને જન જન પ્રત્યે કેમપહોંચે તે વાતનો માર્ગ બતાવી આપે, તદ્ઉપરાંત પ્રત્યેક જીવાત્માને પોતાનું આત્મિક કલ્યાણ કેવી રીતે કરવું તે મોક્ષના માર્ગને નિષ્કંટક બનાવી છેક ભગવાન શ્રીહરિ મહાપ્રભુના શ્રીચરણ સુધી પહોંચવાનો રાહ ચિંધતુ જીવન એટલે... પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીનું જીવનકાર્ય...!!!!

ભગવાન શ્રીહરિએ સમૈયા-ઉત્સવો અને કથાવાર્તા પ્રસંગે પોતાના આશ્રિતજનોને સોનેરી શિખામણના જે અમૂલ્ય વચનો કહ્યાં હતા એજ ઉપદેશાત્મક વચનોની વિવિધ છંદોમાં પંક્તિબદ્ધ રચના પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીએ આ શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં મધુર ભાવવાહી, હૃદયને સ્પર્શી જાય તેવી સુંદર સર્વોત્કૃષ્ટ કરી છે. તેમાંથી ઉપદેશાત્મક કેટલીક ઉપજાતિ-પ્રબંધોનું પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજશ્રીના ૧૧૦મી પુણ્યતિથિના દિવસે આપણે આ ચિંતન અંકના માધ્યમથી પ્રસાદરૂપ આચમન કરીએ...

- સાધુ અમૃતસ્વરૂપદાસ ગુરુ : પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી - સરધાર

